

ISTORIA BIZANȚULUI

Prof. univ dr. **GHEORGHE ZBUCHEA**

Obiective

Cunoașterea în desfășurare, cauzalitate și consecințe a diversilor factori istorici ce au compus istoria spațiului bizantin. Formarea unei gândiri istorice și a unui limbaj istoric adecvat. Înțelegerea raportului dintre manifestările trecutului și realități ale prezentului, precum și a locului românilor în această parte a lumii în trecut.

I. LUMEA BIZANȚULUI PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XI-LEA

Începuturile Bizanțului

În cadrul istoriei medievale, istoria Imperiului Bizantin reprezintă din multe puncte de vedere un caz cu totul deosebit. Bizanțul s-a născut ca moștenitor, deci continuator al lumii romane. A fost destulă vreme un stat care s-a întins pe trei continente, în Europa, Asia și Africa. Și-a încetat existența la mijlocul veacului al XV-lea, fiind înlocuit din punct de vedere politic cu Imperiul otoman. Începuturile Bizanțului ca realitate istorică sunt controversate. La 11 mai 330 împăratul Constantin cel Mare, sanctificat ulterior de biserica creștină, inaugura o nouă capitală pe malurile Bosforului, un oraș ce avea să-i poarte numele, Constantinopol, care se afla pe locul unde mai înainte fusese colonia grecească *Byzantion*. După mulți istorici, aceasta ar fi data de naștere a noului stat care în prima sa fază de existență nu ar fi altceva decât Imperiul roman creștin. La mai multe decenii după Constantin cel Mare, în anul 395, pe patul de moarte, împăratul Teodosie cel Mare împărțea din punct de vedere administrativ Imperiul său în două unități teritorial administrative pe care le încredința spre guvernare celor doi fii, Arcadiu și Honoriu. Se naște astfel o realitate, inițial formală, apoi efectiv istorică, a Imperiului roman de Apus, respectiv a Imperiului de Răsărit, devenit mai târziu Imperiul bizantin. Deci aceasta este o altă dată considerată de unii ca fiind cea a nașterii Bizanțului. Așa-numitul Imperiul roman de Apus a încetat să existe în anul 476 când generalul german Odoacru l-a depus pe Romulus Augustulus, un copil ce era considerat împărat, și a trimis însemnele imperiale la Constantinopol. Atunci a

încetat efectiv a mai exista imperiul roman în părțile apusene. Câteva decenii mai târziu, împăratul constantinopolitan Justinian a întreprins timp de mai multe decenii un război având drept scop reconstituirea Imperiului de odinioară, și de aceea în viziunea unora el a fost și este ultimul împărat al Romei antice, cu moartea căruia s-ar fi încheiat existența celei mai de seamă creații politice a antichității.

Oricare ar fi data sa de început, Bizanțul s-a născut la hotarul dintre antichitate și evul mediu și într-un spațiu geografic tricontinental. Această realitate i-a dat și o altă dimensiune menținută statornic, indiferent de dimensiunile sale teritoriale mai mari sau mai mici. În cadrul Imperiului constantinopolitan, în mare măsură spre deosebire de Imperiul roman, a existat o mare diversitate din punct de vedere etnic, respectiv populații din cele mai diverse în Caucaz, Asia Mică, Peninsula Balcanică etc. Având o singură limbă oficială, latină și apoi greacă, impunând o singură religie, cea creștină, ortodoxă, Imperiul ca atare s-a dovedit de o toleranță extremă în raport cu popoarele extrem de diverse care alcătuiau substanța sa demografică și care și-au putut astfel păstra trăsăturile lor specifice de la etnogeneză până înspre vremurile moderne.

Semnificația istoriei bizantine

Istoria bizantină prezintă așadar importanță din mai multe puncte de vedere. S-a reliefat deja importanța spațială a acesteia, respectiv întinderea tricontinentală și apoi bicontinentală a realității statale bizantine. Ar fi de adăugat faptul că din punct de vedere cronologic, al duratei, nici o altă formațiune statală medievală nu egalează dăinuirea milenară a statului cu capitala pe malurile Bosforului, care și-a înscris existența între dispariția antichității și începuturile vremurilor moderne. În fond, istoria bizantină, una dintre cele mai originale și mai complexe din evoluția omenirii, reprezintă nu numai o excepție, ci și un caz de sinteză.

Bizanțul a fost în toată perioada Evului Mediu o punte de legătură între Europa și Asia, între Apus și Răsărit, ceea ce demonstrează că în vremurile trecute n-a existat, din acest punct de vedere, ruptură și izolare, ci dimpotrivă, legătură și interdependență, o variată interpenetrație. Bizanțul ca atare a fost o punte permanentă de circulație a valorilor între Europa și Orient în toate planurile, de la cel spiritual la cel al economicului, materialului.

Bizanțul a fost o lume a culturii în care intelectualii consemnau statornic știri despre cele ce se petreceau cu ei și în jurul lor. Astfel,

încă de la începuturile existenței sale, într-o lume europeană în care tradiția scrisă a fost aproape stinsă veacuri de-a rândul, Bizanțul a avut rolul de martor istoric, spontan, documentat al evenimentelor ce aveau loc în lumea contemporană lui. Interesul cărturarilor bizantini s-a extins dincolo de frontierele statului lor. Astfel că o bună parte a istoriei medievale a popoarelor europene nu poate fi cunoscută fără mărturiile scrise în Bizanț. Bizanțul ca atare a fost, așa cum a demonstrat magistral marele istoric Nicolae Iorga, o sinteză între ideea politică a Imperiului roman, cea culturală a elenismului și Orientului și cea spirituală a ortodoxiei creștine. Multă vreme istoria diferitelor popoare de la Golful Persic la Dunăre și din Caucaz la Nil se confundă cu istoria Bizanțului, după cum pecetea acestuia, ca și pecetea anterioară a Romei le-a marcat destinul. Astfel de realități sunt valabile și în ceea ce privește destinul istoric al românilor, atât a celor din sudul Dunării aflați veacuri de-a rândul sub stăpânire bizantină, cât și a celor din spațiul carpato-dunărean. Nu poate fi ignorată nici dimensiunea culturală a existenței Bizanțului. El a fost păstrător statornic, de neprețuit, al moștenirii antichității greco-latine, pe care a transmis-o mai departe având un mare rol în geneza Umanismului și Renașterii.

Bizanțul ca realitate pregnantă a vremurilor mai vechi a generat o anumită imagine, mai cu seamă în lumea apuseană după cruciada a IV-a (1202-1204). Catolicii occidentali, cuceritori și devastatori ai Bizanțului, au lansat o imagine negativă care s-a păstrat apoi veacuri la rând, cu reminiscențe până în zilele noastre. Începând cu secolul al XVI-lea s-a constituit treptat, ca domeniu aparte de cercetare, interdisciplinar, *bizantinistica*, care a parcurs mai multe faze de evoluție: umanistă, iluministă, romantică, pozitivistă etc. În funcție de specificul respectivelor faze de evoluție a istoriografiei s-a modificat continuu, cantitativ și axiologic, viziunea asupra Bizanțului.

Criza secolului al V-lea și Bizanțul

Trecând peste perioada lui Constantin cel Mare și ai urmașilor săi direcți, e incontestabil că istoria propriu-zisă a lumii bizantine de început aparține veacului al V-lea. Atunci, Imperiul Roman de răsărit ce devenea bizantin a fost confruntat cu variate probleme interne și externe. În interiorul granițelor se manifestau și se combinau realități din cele mai diverse. Se manifesta în diverse forme criza structurilor sociale și economice, caracteristică dispariției sclavagismului de tip roman și genezei realităților feudale de mai târziu. Se manifestau în

diverse forme efectele reformelor lui Dioclețian și Constantin cel Mare ce-și propuseseră să frâneze declinul lumii antice. E incontestabil că în plan intern o realitate majoră a secolului al V-lea o constituia problema religioasă. Dacă în secolul anterior avusese loc înfruntarea dintre păgânism și creștinism, încheiată cu victoria oficializată a învățaturii lui Christos, în secolul V a avut loc înfruntarea dintre adepții drepte credințe (ortodoxie) și cei care într-un fel sau altul îmbrățișaseră ereziile, interpretări diferite ale creștinismului. Atunci au apărut nestorianismul și monofizismul cărora le-au fost consacrate două concilii ecumenice și care au dat naștere unor biserici menținute mai apoi în afara autorității patriarhiei constantinopolitane. Ereziiile cristologice ale veacului V au reprezentat și o formă de opoziție a populațiilor din ținuturile orientale în raport cu guvernarea centrală, ceea ce a ușurat mai târziu arabizarea și islamizarea multora de acolo.

O problemă însemnată a veacului V în istoria Bizanțului a constituit-o apărarea frontierelor. În răsărit a continuat rivalitatea cu persanii, păstrându-se în general un statu-quo care a durat până la cucerirea arabă. La fel ca și părțile apusene ale Imperiului, granițele europene ale Bizanțului au fost nevoite să suporte presiunea crescândă a migratorilor. Deja în 376 împăratul Valens acceptase stabilirea în Imperiu a unui important contingent de vizigoți. Aceștia au dominat practic peste două decenii viața internă a Bizanțului după victoria lor de la Adrianopole din anul 378. După 402, vizigoții sub conducerea lui Alaric s-au îndreptat spre Apus, ceea ce a creat vremelnice o relativă liniște pentru bizantini. Începând din anul 424 Bizanțul a plătit tribut hunilor cu centrul de putere în Panonia. În anii următori, hunii au combinat stoarcerea unor sume tot mai exorbitante cu atacuri devastatoare în spațiul balcanic, iar încercările bizantine de rezolvare pe cale diplomatică a problemelor au fost sortite practic eșecului (cum se poate vedea și din relatările lui Priscos, diplomat bizantin). Înfrângerea hunilor în occident în anul 451 a adus iarăși o relativă liniște. O vreme au fost acceptați ostrogoții, în părțile nord-vestice, ca federați. În anul 488 împăratul Zenon l-a „expediat” spre Apus pe Teodoric împreună cu ostrogoții săi, cedându-i acestuia Italia, teritoriu asupra căruia împărăția de la Constantinopol ridicau pretenții fără a mai avea vreo autoritate. Acolo Teodoric a devenit practic independent și stăpân absolut. O dată cu împăratul Anastasius (491-518) între diferiții migratori, precum neamuri turanice, germanice ce asaltau granița de nord a Imperiului, au apărut și primele detașamente

mai consistente ale slavilor. Bucurându-se de avantajele unei forțe militare mai puternice, ale unei stări materiale mai bune, ale unei guvernări mai eficiente, Bizanțul a reușit în veacul al V-lea să evite stabilirea masivă a barbarilor în interiorul frontierelor sale, respectiv să supraviețuiască, ceea ce nu s-a întâmplat cu Imperiul roman de Apus.

Epoca lui Justinian

Veacul al VI-lea a fost dominat de activitatea împăratului Justinian (527-565), una dintre cele mai remarcabile figuri ale primelor secole ale Evului Mediu. În plan intern, împăratul Justinian și-a legat numele de opera sa legislativă. Sub directa sa supraveghere s-a făcut o sistematizare a creației juridice a romanilor, alcătuiindu-se „Corpus juris civilis” cu patru părți componente: codul (*codex*), digestele sau pandectele, instituturile și novellele. Această sistematizare a dreptului roman folosită apoi în întreaga istorie medievală a Bizanțului și a Europei răsăritene, preluată de Napoleon, se află la baza sistemului juridic al tuturor statelor moderne. Justinian s-a preocupat și de alte probleme ale situației interne. În vremea sa au fost ridicate numeroase construcții între care și catedrala Sfânta Sofia devenită simbol al artei bizantine. N-au lipsit în interior nici frământările interne, nu o dată în formă violentă, precum celebra răscoală Nika din anul 532. Autoritățile centrale subordonate împăratului au promovat atunci o politică fiscală opresivă, o intoleranță religioasă, un sistem bazat pe birocrație și corupție ce au generat profunde nemulțumiri, consecințe grave pentru autoritatea Constantinopolului în deceniile următoare.

Împăratul Justinian a rămas în istorie prin așa-numita „reconquista bizantină”, tentativă de refacere a Imperiului Roman în fostele sale granițe. Timp de aproximativ de două decenii, începând din anul 533, sub conducerea generalilor Belizarie și Narses, armatele bizantine au desfășurat ofensive în Apus. Au fost recucerite, cu eforturi mari și însemnate pierderi, partea apuseană a Africii de Nord, Italia și o mică parte a Peninsulei Iberice. Cuceririle au fost înfăptuite în numele unui program social politic cuprins în esență în „Pragmatica sanacțiune” din anul 554, act legislativ care propunea o restaurare integrală a realităților sclavagiste ale defunctului Imperiu Roman. Pe rând, toate cuceririle sale au fost pierdute. De altfel ele fuseseră scump plătite. Pentru restaurarea vremelnică și parțială a imperiului universal în viziune romană împăratul Justinian sacrificase interese vitale.

Astfel, în răsărit a fost nevoit să achite Imperiului Persan importante sume de bani, aducând Bizanțul practic într-o stare de vasalitate în raport cu vecinul său constantinopolitan. La granița dunăreană, a ridicat inițial o serie de fortificații și a sprijinit acțiunile unor generali capabili, precum Chilbudios. Atunci au fost create unele capete de pod în stânga Dunării la Constantiniana Daphne, Lederata, Sucidava. Abandonarea fortificațiilor, lipsa de militari etc. au făcut ca granița nordică să fie trecută tot mai des de migratori, mai cu seamă avari și slavi. Aceștia au pătruns, jefuind și distrugând tot mai profund până în Peloponez și sub zidurile Constantinopolului. Timp de mai multe decenii, în timpul lui Justinian și sub urmașii săi, până în vremea împăratului Mauriciu (582-602), invadatorii slavi, avari, protobulgari etc. pătrundeau de regulă în Imperiu atacând orașe și sate și încărcăți de pradă în bunuri și oameni se reîntorceau la bazele lor de plecare dincolo de frontierele Imperiului.

Criza secolului al VII-lea

Situația apărării imperiului s-a modificat fundamental în anul 602, o dată cu răscoala armatei bizantine condusă de centurionul Focas, care a abandonat frontiera îndreptându-se spre Constantinopol unde a și devenit împărat între anii 602-610. Atunci s-a petrecut revărsarea masivă a migratorilor, în primul rând a slavilor în întregul spațiu balcanic, fenomen istoric asemănător cu cel al invaziei și stabilirii neamurilor germanice în Europa occidentală. În același veac, câteva decenii mai târziu, în provinciile africane și în cele asiatice, au avut loc masivele atacuri ale arabilor soldate cu încorporarea unora dintre teritoriile foste bizantine între granițele Califatului arab. În acest fel, acel secol s-a constituit în epocă de criză și de cotitură.

O dată cu așezarea slavilor, în Peninsula Balcanică s-au produs schimbări demografice esențiale. Rămânând în noua lor patrie, printr-o evoluție firească, slavii au dat naștere, printr-o sinteză cu o parte a romanității orientale și chiar a grecității, la noi popoare. S-a creat astfel o mai mare diversitate etnică în spațiul balcanic. Aportul uman al slavilor a dus la repopularea unor zone mai ales în locurile favorabile agriculturii, fiind redată din nou circuitului agricol. În spațiul bizantin s-a accentuat procesul de ruralizare fără a dispărea întru totul economia artizanală și schimburi comerciale de tot felul. Din punct de vedere politic, pe durate de timp mai lungi sau mai scurte, administrația bizantină în special, diversele instituții bizantine în general au fost înlăturate, dispărând vremelnic viața statală ca atare.

Doar puține spații sud-est europene și asiatice se mai aflau sub stăpânirea împăraților din dinastia heraclizilor (610-717). Aceștia au început promovarea unor reforme politice, continuate mai apoi și de dinastia următoare a isaurienilor (717-802). Astfel a început edificarea unui nou sistem teritorial administrativ, cel al themelor. Au apărut primele elemente ale stratioteiei, instituție militară, dar și socială specifică bizanțului de mijloc, care i-a asigurat multă vreme securitate și putere. Tot din punct de vedere politic ar fi de semnalat apariția unor forme incipiente de organizare statală la noii veniți, așa-numitele sclavinii și mai cu seamă crearea spre sfârșitul veacului a unei noi realități politice în zona munților Balcani. În fruntea unor protobulgari nu prea numeroși, Asparuh a pătruns în anul 680 la sud de Dunăre unde a ajuns la un acord cu uniunea celor șapte triburi slave existente acolo. Astfel, în anul 681, își începea existența statul bulgar care mai mult de trei veacuri a fost un rival, o permanentă problemă pentru succesivele guvernări bizantine. Tot în veacul al VII-lea o serie de factori interni, precum și așezarea slavilor a dus la prăbușirea deplină a rânduielilor sclavagiste moștenite din perioada clasică a Romei. De-a lungul Imperiului, în mediul rural s-a generalizat sistemul obștilor, al comunităților rurale libere care s-au constituit pentru mai multe veacuri în forma fundamentală de organizare a societății (asemănătoare parțial cu comunitățile germanice, mărcile din occident).

Epoca isauriană

Sistemul obștilor sătești a asigurat Bizanțului mijloace financiare, economice, militare, pentru ca o dată cu veacul al VIII-lea să fie stopată complet erodarea teritorială a statului și să înceapă contraofensiva victorioasă atât spre Orient, cât și spre Nord, în Balcani. Aceasta a debutat o dată cu Leon al III-lea (717-741), cu care se inaugura și epoca clasică din evoluția Bizanțului, cea a imperiului grec medieval care a durat până la urcarea pe tron a dinastiei Comnenilor în anul 1081. Principala problemă internă cu care s-a confruntat Bizanțul peste un secol a fost aceea a iconoclasmului. Inspirându-se și din situația existentă în apropiere, în cazul religiilor mahomedană sau mozaică o serie de împărați au considerat că tot mai răspânditul cult al icoanelor din lumea bizantină era idolatrie și se îndepărta de ceea ce considerau a fi adevărata tradiție creștină. Acțiunea lor nu s-a limitat însă la îndepărtarea și/sau distrugerea icoanelor ca atare, ci a avut ca obiectiv instituția bisericii, dar și alte domenii ale societății. În acele vremuri un număr tot mai însemnat de

oameni, bărbați și femei au ales viața monahală, crescând sensibil numărul de călugări și călugărițe cu consecințe negative pentru stat din diverse puncte de vedere: demografic, economic, militar etc. Pe de altă parte, în posesiunea așezămintelor bisericesti, au ajuns, transmițându-se de la o generație la alta, importante bunuri materiale, mobile și imobile, o parte însemnată a avuției statului, de care autoritățile sau societatea laică nu puteau dispune. Astfel, în fapt, acțiunea împăraților iconoclaști s-a constituit într-o secularizare și laicizare. Practic, comunitățile monahale au fost desființate, componenții lor fiind siliți să aleagă între o viață activă sau pedepse consistente, inclusiv moartea. Bunurile imobile, precum: clădiri de tot felul au devenit așezăminte publice: cazărmi, orfelinate, cămine de bătrâni etc. Suprafețele agricole confiscate de la biserică au fost parcelate și au devenit în cea mai mare parte loturi stratiotice. După victoria creștinismului, în Bizanț instituția bisericii a tins tot mai mult să iasă de sub autoritatea statală și să devină independentă, chiar primordială în stat. Acțiunea iconoclastă s-a soldat cu deplina subordonare a bisericii de către autoritatea imperială, situație care s-a păstrat până la sfârșitul Bizanțului și a constituit una dintre specificitățile acestuia.

În funcție de confruntările forțelor ce s-au înfruntat, ca și de modalitățile practice de realizare, se pot distinge mai multe etape distincte:

- Prima mișcare iconoclastă (725-780) în perioada împăraților Leon III, Constantin V, și Leon IV, când, în fapt, a fost realizată cea mai mare parte esențială a programului împăraților reformatori;

- Prima reacție împotriva iconoclasmului (780-802) în vremea împărătesei Irina și a fiului ei Constantin al VI-lea când evenimentul cel mai important a fost al șaptelea (și ultimul) conciliu ecumenic care a restabilit cultul icoanelor în formă simplă fără a modifica substanțial alte realizări ale împăraților isaurieni în perioada următoare;

- A doua mișcare iconoclastă s-a desfășurat în vremea împăraților Nicefor I și Leon al V-lea și de asemenea a primilor doi împărați, Mihail II și Teofil din noua dinastie, amoriană ce a urcat pe tronul Bizanțului;

- A doua reacție contra iconoclasmului (după 842) în prima parte a domniei lui Mihail III când conducerea Imperiului s-a aflat efectiv în mâinile Teodorei în calitate de regentă.

Aceiași împărați iconoclaști au luat o serie de măsuri benefice în planul organizării fiscale al legislației (au elaborat un nou cod de legi, *ekloga*, aflată în circulație alături de norme cutuniare privind regimul obștilor agricole, așa numita „lege rurală” sau *nomos georgikos*).

Soluționarea autoritară și eficientă a problemelor interne de către împărații isaurieni a avut ca rezultat o întărire a statului, ceea ce a permis o activă politică externă caracterizată prin consolidarea defensivă a granițelor imperiului și un început de expansiune ofensivă, respectiv de recuperare a unora din teritoriile pierdute. La început, două probleme de politică externă au preocupat statul bizantin, respectiv raporturile cu califatul arab și haganatul bulgar. În anii 717-718, arabii asediaseră Constantinopolul, iar bizantinii stopaseră pătrunderea lor în Europa, împiedicând astfel o islamizare a acestei părți a continentului. A urmat apoi pe mare și pe uscat o contraofensivă care a atins Siria de Nord, Caucazul și nordul Mesopotamiei. În urma a nu mai puțin de nouă campanii victorioase, împăratul Constantin al V-lea a reușit vremelnic să aducă statul păgân bulgaro-slav într-o stare de semi-vasalitate. Spre sfârșitul secolului VIII au fost restaurate autoritățile bizantine în noi spații balcanice, Imperiul înregistrând însă o serioasă înfrângere în raport cu creștinătatea occidentală. Conflictul latent, religios, dar și politic existent de mai multă vreme între episcopul de Roma devenit papă și patriarhul ecumenic de Constantinopol, respectiv împăratul bizantin, a căpătat noi dimensiuni în contextul consolidării statului franc al Carolingienilor. Aceștia au creat statul papal, iar mai apoi la 25 decembrie 800, Carol cel Mare s-a proclamat la Roma *imperator francorum ac romanorum* contestând universalitatea Imperiului creștin al Constantinopolului. A început atunci un capitol complex al raporturilor cu lumea occidentală care treptat va duce la schisma bisericii catolice de cea ortodoxă, consumată în anul 1054 (mai fusese o alta, lichidată, între anii 867-869). S-a ajuns treptat de asemenea la o confruntare politică, precum și în plan militar până la cruciade, respectiv la cucerirea Constantinopolului de către occidentali în anul 1204.

Prima jumătate a secolului al IX-lea aducea noi eșecuri pentru suveranii constantinopolitani în spațiu balcanic. Pe rând, doi hagai bulgari Krum (803-814) și Omurtag (814-831) au reușit, după o serie de succese ale împăratului Nikefor I, mort în luptă în una din trecătorile balcanilor, să ocupe o bună parte a spațiului balcanic, desfășurându-se astfel o luptă pentru hegemonie în Peninsula, care a continuat apoi decenii în șir. A existat și o vremelnică contraofensivă

arabă, încununată de succes, înfăptuită de către califatul arab în vremea lui Harun-al-Rașid și a urmașului său Al-Mamun, care a reușit să cucerească, între altele posesiunile din sudul Italiei.

Epoca macedoneană

În urma unei lovituri de stat, în anul 867 s-a instaurat pe tronul Bizanțului o nouă dinastie, a macedonenilor (867-1028). Atunci au domnit o serie de împărați importanți, respectiv: Vasile I (867-886), Leon VI filozoful (886-912), Constantin VII Porfirogenetul (912-959), în timpul căruia destinele Imperiului au fost conduse de Roman I Lekapenos între anii 920-944, Nikefor II Phokas (963-969) și Ioan Tzymiskes (969-976), ultimii doi domnind în perioada minorității lui Vasile al II-lea, care a exercitat apoi între anii 976-1025 o lungă domnie personală. Pe linie masculină, dinastia macedoneană s-a stins o dată cu scurta domnie a lui Constantin VIII (1025-1028), succedându-se apoi la tron peste un sfert de veac succesivii soți ai fiicelor sale, Zoe și Theodora. Teritorial, bilanțul final al activității dinastiei macedonene a fost extrem de pozitiv. S-a rezolvat astfel în final, cu mari eforturi, complexul capitol al relațiilor cu statul bulgar. La jumătatea secolului al IX-lea cu un rol deosebit al „apostolilor slavi” Constantin (Chiril) și Metodiu, populația slavo-bulgară din Balcani a fost obligată de conducătorii lor să îmbrățișeze creștinismul, intrând astfel întru totul în sfera de influență cultural-religioasă a Constantinopolului, respectiv al ortodoxiei. La începutul secolului al X-lea, noul conducător bulgar Simion (893-927), educat la Constantinopol, cunoscător al civilizației și doctrinei politice bizantine, și-a propus drept scop întemeierea unui nou imperiu al bulgarilor și romeilor (bizantinilor) și, în acest scop, a dezlănțuit un lung război împotriva Bizanțului. El și-a însușit titlul imperial și a asediat fără succes Constantinopolul. După moartea sa, hegemonia statului bulgar în Balcani a intrat în declin, iar noul conducător bulgar, țarul Petru a ajuns repede într-o stare de vasalitate în raport cu Bizanțul. Împăratul Nikefor Phokas a început în anul 967 un război, care și-a propus readucerea frontierelor bizantine pe linia Dunării prin desființarea statului bulgar. El, conform unor reguli obișnuite ale diplomației bizantine, a făcut apel la „barbarii” din nord, respectiv la Rusia kieviană condusă atunci de marele cneaz Sviatoslav. Astfel, rușii au apărut pentru prima dată masiv în regiunea Dunării de Jos, având un rol esențial în distrugerea statului bulgar, atât de dorită de către bizantini. A urmat apoi o nouă fază a operațiunilor militare

purtate de bizantini. Victorios alături de bizantini împotriva bulgarilor, Sviatoslav și-a propus să transfere centrul puterii sale în această zonă, începând astfel un greu război purtat mai multă vreme între Balcani și Dunărea de Jos și care s-a încheiat cu victoria noului împărat Ioan Tzymiskes și alungarea lui Sviatoslav, respectiv lichidarea prezenței rusești în această zonă. Vasile al II-lea macedoneanul a trebuit să facă față unei ample rezistențe a populațiilor balcanice grupate în ceea ce s-a numit *Imperiul țarului Samuel*, având o compoziție eterogenă din punct de vedere etnic. Cu tenacitate și nu o dată cu cruzime (de unde și numele său de *Bulgaroctonul*, adică „omorătorul de bulgari”), Vasile al II-lea a desfășurat aproape patru decenii operațiuni militare în spațiul central nordic al Peninsulei Balcanice, asupra căreia autoritatea bizantină a fost restabilită în totalitate în anul 1018. Ulterior, în spațiile din nou integrate Imperiului au fost create trei unități teritorial administrative, respectiv themele Bulgariei (de fapt, în Macedonia cu capitala la Ohrida), Serbiei (cu capitala la Belgrad) și Paristrion (Paradurovon), între munții Balcani și Dunăre, cu capitala Dristra (Silistra). În contextul luptelor purtate în Balcani, în vremea împăratului Vasile al II-lea, pentru prima dată în mai multe rânduri, izvoare oficiale sau lucrări ale istoricilor bizantini menționează după anul 976, prezența vlahilor, adică a românilor trăitori în spațiul balcanic. Aceștia erau autohtoni acolo, erau supraviețuitori și continuatori ai romanității orientale sud-dunărene, aparțineau din punct de vedere etnic și lingvistic aceluiași popor ca și frații lor născuți și trăitori în stânga Dunării. Unii dintre acești români erau atunci, ca și mai târziu, crescători de animale, ocupându-se cu păstoritul transhumant. Alții se îndeletniceau cu lucrarea pământului și cu meșteșugurile casnice la fel ca și alte populații stabile din Balcani. Nu lipseau nici cei care se îndeletniceau cu transportul, caravanele lor asigurând transportul diverselor produse în spațiul balcanic în care nu o dată ocupațiile lor comerciale erau dublate de cele militare. Tot în vremea dinastiei macedonene s-au obținut importante succese și în războiul împotriva arabilor. Acțiunea întreprinsă în răsărit a avut caracter de cruciadă și s-a soldat cu importante recuperări teritoriale înspre Siria, Mesopotamia și Caucaz, precum și cu restaurarea thalassocrației bizantine în bazinul răsăritean al Mării Mediterane. O evoluție sinuoasă au avut relațiile cu Occidentul, mai ales după proclamarea Imperiului Romano-German. Bizantinii nu au recunoscut noua realitate imperială creată în Apus, făcându-se în același timp noi pași în îndepărtarea celor două biserici a căror schismă definitivă s-a

consumat în anul 1054. Un important succes diplomatic a fost obținut de bizantini în spațiile Europei răsăritene. După ce avuseseră loc o serie de ciocniri ale Imperiului cu Rusia kieviană, în anul 988, sub cneazul Vladimir, s-a înfăptuit creștinarea rușilor în cadrul ortodoxiei, ceea ce a însemnat și crearea unor condiții prielnice pentru extinderea culturii și a influenței spirituale ale Bizanțului, departe, dincolo de frontierele statale.

Perioada de maximă extindere teritorială a Bizanțului de mijloc coincide și cu cea a unei prosperități economice, a unei diversități a vieții materiale, puțin obișnuite în lumea Europei medievale din jurul anului 1000. Continuând și tradiții mai vechi, în economie existau două sectoare deosebite prin nivel și intensitate de dezvoltare, respectiv orașul ca principal centru al meșteșugurilor și al comerțului, precum și satul dominat de ocupațiile legate de pământ, respectiv agricultură și creșterea animalelor. Se cultivau cereale de tot felul, vița de vie, floarea soarelui, pomi fructiferi etc. S-a păstrat un fel de enciclopedie agricolă întocmită în secolul X, *Geoponica*, un fel de sistematizare a cunoștințelor agricole din cele mai diverse, cu referiri și asupra rentabilității diferitelor ramuri ale producției agricole etc. Existau deja în secolul X unele mari proprietăți rurale ale statului, ale familiei imperiale, ale unor mari proprietari în curs de feudalizare (dinații), însă majoritatea covârșitoare a celor care trăiau în sate și fructificau pământul erau țărani liberi. Ca urmare a modificărilor sociale importante petrecute la hotarul dintre perioada timpurie și cea clasică a Bizanțului, în sate s-au generalizat comunitățile rurale, obștile de țărani liberi, situație de altfel comună o vreme întregii Europe. În cadrul obștilor de țărani liberi coexistau atât proprietatea individuală, familială, cât și proprietatea comună devălmașă. Din punct de vedere al dinamicii istorice a fost un proces continuu de restrângere a proprietății devălmașe în favoarea celei individuale și apoi de diminuare a numărului micilor proprietăți ale țăranilor liberi și de creștere ca număr și întindere a marilor proprietăți de tip feudal, valorificate atât cu țărani dependenți (pareci), cât și cu argați, arendași etc.

Realitățile interne ale obștilor au fost reglementate veacuri de-a rândul, atât în Bizanț, cât și în aria ortodoxă influențată de el de către „legea agricolă” (*nomos georgikos*). Obștea țărănească a fost mijlocul principal prin care statul a asigurat perceperea regulată a impozitelor. Țăranii membri ai obștii în calitate de proprietari și producători erau în bună măsură și contribuabili (*demosiarioi*), asigurând o însemnată parte a milioanele de nomisme ce alcătuiau bugetul anual al statului.

Membrii obștilor plătitori de impozite erau înscriși în registre întocmite periodic, funcționând și principiul responsabilității fiscale. În lumea rurală a Bizanțului, o categorie specifică o alcătuiau stratioții. Aceștia erau stăpâni ai unor loturi de pământ pe care le lucrau, asigurându-și astfel veniturile necesare pentru a se putea achita de obligațiile militare, de regulă ereditare față de statul bizantin. Stratioții se pregăteau și se prezentau la oaste pe propria lor cheltuială, fiind întru totul scutiți de obligații fiscale sau de altă natură față de stat. Unitățile lor alcătuiau aproximativ jumătate din efectivele globale ale armatei bizantine ce au ajuns până la 150.000 de oșteni. În veacul al X-lea și în Bizanț, ca și în alte părți ale Europei, mai devreme sau mai târziu, s-au făcut simțite fenomene de deposedare a țăranilor de pământ și de trecere a lor în stare de dependență de către o aristocrație feudală în plin proces de geneză. Un asemenea fenomen se petrecea în lumea bizantină în condițiile existenței unei consistente și ramificate organizări de stat având în frunte pe împărații constantinopolitani. Formarea clasei feudale a dinaților lovea interesele statului sub două planuri, respectiv diminuarea resurselor financiare prin scăderea numărului de plătitori de impozite și restrângerea efectivelor militare ca urmare a incapacității unui număr crescând de stratioți de a-și asigura necesarele mijloace de existență. Constatăm așadar, caz singular în Europa medievală, efortul consistent, susținut aproape un veac, al împăraților macedoneni de apărare a țăranimii libere, a contribuabililor și stratioților în fața atacurilor noii aristocrații funciare, provinciale, în curs de formare. Repetatele legiuiri (novele) dintre anii 922-996 stau mărturie atât a programului imperial, cât și a dificultăților întâmpinate în realizarea lor practică. După moartea lui Vasile al II-lea macedoneanul în anul 1025, legislația agrară a împăraților macedoneni a fost ignorată și s-a accelerat procesul de erodare a condiției juridice și materiale a țăranilor liberi, marea majoritate a acestora devenind dependenți de elementele feudale laice sau ecleziastice. S-au instaurat astfel și în Bizanț, cu anumite particularități, forme specifice, realități de tip feudal asemenea celor din alte zone ale continentului.

Lumea rurală bizantină se afla în strânsă legătură de interdependență cu lumea urbană, a producției artisanale, a activităților comerciale etc. În perioada medievală timpurie, în spațiul bizantin au continuat să se mențină, chiar dacă uneori diminuate, o serie de centre urbane. Continuitatea vieții urbane a fost așadar o altă caracteristică a lumii bizantine. Un anumit declin și decădere la sfârșitul antichității au

fost urmate de un consistent avânt al activităților urbane de tot felul, atingându-se un apogeu tot în perioada dinastiei macedonene. Continuându-se inovații și tradiții ale antichității s-au adus înnoiri și perfecționări în producerea de bunuri din cele mai diverse, precum obiecte de consum de tot felul, hrană, îmbrăcăminte, până la bunuri de lux pentru interior, dar și pentru export, de la producerea de bunuri necesare apărării și războiului la construcții de tot felul etc. Existau mici ateliere alături de altele mult mai mari aparținând statului, familiei imperiale, bisericii etc. Meșteșugurile în Bizanțul clasic erau legate de existența breslelor, apărute în Europa occidentală cu secole mai târziu. Spre deosebire de Apus, statul s-a implicat de la început și permanent în activitățile economice și în reglementarea acestora. Breslele în Apus au apărut ca asociații liber consimțite ale producătorilor. În Bizanț breslele au fost înființate de către stat care desemna funcționari speciali pentru a le conduce și care le-a creat și un cadru propriu printr-o celebră lege cunoscută sub denumirea de „Cartea prefectului”. Aceasta reglementa organizarea producției, sistemul de desfacere, inclusiv mecanismul fixării prețurilor la o serie de produse, precum și cuantumul și modalitățile de plată a salariilor. Spre deosebire de Occident, în Bizanț breslele nu au jucat nici un rol politic. Dezvoltarea civilizației orășenești conferă lumii bizantine un aspect particular ce s-a menținut până spre sfârșitul existenței sale. Rețeaua orașelor acoperea practic întreaga întindere a imperiului pe litoraluri și în interior. Orașele erau nu numai centre de producție meșteșugărească, ci și de activitate comercială, controlată și aceasta de asemenea riguros de către funcționarii imperiali. Aristocrația negustorească bizantină era dublată de numeroși comercianți străini, așezați în colonii în capitală și în alte centre. Statul și-a rezervat monopolul comercial asupra unor produse, mai ales a celor de lux sau a celor importante pentru apărare cum a fost celebrul „foc grecesc”, lichid inflamabil cu compoziție necunoscută, ce s-a folosit eficient în războaiele navale. În afara unor intense și variate schimburi dintre centrele urbane și lumea rurală din jurul acestora, Bizanțul a promovat un amplu comerț internațional și din acest punct de vedere capitala sa a fost veacuri de-a rândul o punte de legătură dintre Apus și Răsărit. La Constantinopol puteau fi întâlniți negustori din lumea întreagă, fie orientală: arabi, sirieni, evrei, fie din regiunile nordice ale Europei: varegi, ruși, fie occidentali: venețieni, amalfitani etc. Mărturiile scrise, ca și descoperirile arheologice atestă ampla răspândire a mărfurilor bizantine din zonele atlantice și scandinave până în îndepărtata Chină.

Intensa activitate economică din Bizanț, varietatea și rentabilitatea acesteia se legau și de ampla circulație a banilor, a fenomenelor economiei de schimb existente alături de economia naturală de subexistență. Moneda bizantină, multă vreme singura de fapt care a circulat în Europa a continuat să fie până în veacul al XII-lea etalonul în aur al lumii (i s-a spus sugestiv *dolarul Evului Mediu*). *Nomisma* bizantină (monedă de aur pur, de 24 karate, în greutate de 4,5 grame) era recunoscută în plan internațional, având un curs fix, o valoare stabilă și ca atare circulație prestigioasă peste tot. Importante cantități de aur au fost concentrate la Constantinopol, constituindu-se și ca un factor al puterii și măreției Bizanțului. În planul organizării de stat, Bizanțul clasic prezintă atât continuitate, cât și înnoiri în raport cu perioada anterioară. Avea o structură administrativă extrem de bine încheată, articulată după modelul sistemului roman ale cărui principii și metode le continua în mare măsură. Era înainte de toate un stat de drept. În fruntea sa se afla împăratul care se considera monarhul romanilor (*basileus ton romaion*) și se afla în fruntea statului împărăției romanilor (*krateia, basileia ton romaion*). Puterea imperială era conferită în numele divinității prin actul încoronării și al ungerii. S-a impus principiul legitimității dinastice, al succesiunii ereditare în sistemul primogeniturii, monarhilor ereditari, adăugându-li-se și o serie de împărați asociați, precum celebrii comandanți militari din veacul X. Teoretic puterea imperială era absolutistă și neîngrădită. Existau însă și anumite limite. Astfel: „împăratul nu este deasupra legii, ci el este însăși legea”, respectiv împăratul făcea legea pe care nu o putea însă încălca atât timp, cât era în vigoare. Împăratul bizantin se considera un reprezentant și locțiitor al divinității pe pământ și ca atare el se considera în fruntea unei ierarhii piramidale care grupa ca într-o familie pe ceilalți monarhi ai Europei ca frați, fii etc. Împăratul bizantin se considera unic, fără egal și ceilalți monarhi trebuiau să i se subordoneze. Întruchipând legea, el trebuia să acționeze pentru binele tuturor, fiind dator cu filantropie și cu omenie. Era singurul care legifera și de asemenea cel căruia îi revenea mai presus de orice obligația de a apăra creștinismul în forma ortodoxiei.

Caracterul sacru al funcției imperiale s-a materializat și într-un întreg ceremonial ce avea între altele drept scop evidențierea persoanei imperiale ca fiind deasupra tuturor celorlalți oameni din imperiu și din afara acestuia. Unul dintre împărați, Constantin VII Porfirogenetul a alcătuit o lucrare specială despre atât de complexul, dar și de riguros fixatul ceremonial atotprezent în viața familiei imperiale.

Basileului constantinopolitan îi era subordonat un complex aparat de stat. La nivel central existau trei categorii de funcții: onorifice (demnități), de stat (oficiile) și palatine (ce țineau de persoana împăratului la marele palat). Funcțiile erau acordate de către împărat. Cele onorifice erau ale unei elite ce nu avea rol practic în conducerea treburilor statului, fiind în schimb larg răsplătite prin donații de tot felul, sume de bani etc. Demnitățile puteau sau nu fi dublate de funcții de stat, cu alte cuvinte, de încadrarea efectivă în administrația centrală sau locală. Aparatul ierarhic al administrației la nivelul centrului și al provinciilor a fost o permanență în Bizanț, creându-se în occident, târziu și parțial, în timpul centralizărilor statale. Administrația centrală cuprindea funcții civile și militare cu o serie de attribute asemănătoare cu a guvernelor de mai târziu. Avea în frunte un mare logothet, apoi chestorul ce se ocupa de problemele justiției, eparhul (prefectul Constantinopolului). Trei înalți demnitari se ocupau cu problema finanțelor, respectiv venituri, cheltuieli, averea personală a împăratului. Exista o cancelarie imperială cu birouri specializate, după cum exista o întreagă structură a tribunalelor deservită de oameni specializați cu pregătire juridică. Existau și judecători itineranți și chiar inspectori juridici. Alături de aceștia, funcționau la nivel central și local cei care asigurau încasarea regulată și completă a impozitelor, așadar aparatului fiscal i se adăuga rețeaua alcătuită din cei care asigurau diplomația bizantină cu acele complexe relații ale imperiului cu lumea din afară. Pentru unele funcții se cereau anumite studii, precum cele juridice, de exemplu. De regulă, împăratul decidea numirea, existând însă și destule cazuri de cumpărare sau chiar de moștenire. Reorganizările succesive ale universității din Constantinopol, în secolele IX-XI, au avut între scopuri și pe acela de a asigura o mai bună instruire a viitorilor deținători ai funcțiilor de stat. Funcțiile palatine asigurau servicii în cadrul ceremonialului imperial s-au răspândit mai apoi în spațiul bizantino-ortodox dincolo de hotare: paharnic, stolnic, clucer, spătar, comis etc. Pentru funcționarea aparatului de stat și, în general, pentru existența imperiului ca stat de drept, împărații au alcătuit o serie de coduri de legi. Legislația lui Justinian a fost preluată și adaptată continuu de către deținătorii puterii imperiale. Astfel, Leon III și Constantin V au întocmit *ekloga* lui Vasile I macedoneanul, i-au aparținut Procheiron și Epanagoghe, iar fiul său Leon al VI-lea Basilicalele, o selecție și o purificare a legislației anterioare ce a avut apoi o largă circulație în întreaga lume bizantin-ortodoxă.

Cândva, în secolele VII-VIII (cronologia este încă controversată, fie în vremea heraclizilor, fie în vremea isaurienilor), a apărut regimul *themelor*, de fapt o reformă atât în plan militar, cât și al administrației teritoriale. Themele erau unitățile teritorial administrative în care era divizat imperiul al căror număr a crescut continuu ajungând la 29 în prima jumătate a secolului X și 38 un veac mai târziu. Themele erau conduse de funcționari speciali numiți de împărat, așa-numiții strategii (duci, katepani) care concentrau în mâinile lor atât administrația civilă, cât și cea militară și cărora le erau subordonați funcționarii locali. Una dintre atribuțiile lor esențiale era furnizarea unităților militare provinciale, așa-numitele *themata* formate din stratioți, țărani, soldați. Alături de armata provincială erau și cele cinci corpuri, *tagmata*, ale armatei centrale alcătuită din mercenari, fie elemente autohtone, fie elemente străine. În timp, debutând cu secolul X, s-a diminuat continuu rolul militarilor proveniți dintre țărani, a crescut rolul mercenarilor și s-a produs o mai accentuată profesionalizare a armatei. Totodată a început să crească rolul cetelor nobiliare de tip feudal. Paradoxal, astfel de realități noi nu au contribuit la consolidarea capacității de apărare a statului bizantin intrat o dată cu secolul XI pe drumul unei evoluții ireversibile până la definitiva sa prăbușire.

Slavii de sud

În prima jumătate a secolului al VII-lea, slavii s-au stabilit masiv în întregul spațiu balcanic, de la Dunăre până în Peloponez. În părțile muntoase ale Balcanilor, în anii 679-681 alături de slavi s-au stabilit bulgarii turanici (protobulgarii), conduși de către Asparuh. Noii veniți s-au stabilit și au rămas în ținuturile pe care le-au ocupat, dând naștere unor noi popoare și formând o serie de state cu propria lor istorie medievală alături de cea a Bizanțului. Urmările așezării slavilor au fost multiple. Invațiile barbare neîntrerupte, ca și o serie de împrejurări interne au provocat importante pierderi demografice, depopularea unor zone balcanice. Aportul uman al slavilor a dus la o creștere a populației, repopularea sau creșterea numărului de oameni în diverse regiuni. Alături de acest aport uman o consecință durabilă a fost schimbarea etnică. Alături de populația autohtonă, romană sau greacă, slavii erau un element etnic nou. În cursul secolelor ce au urmat stabilirii lor în Peninsula Balcanică a avut loc cristalizarea unor noi popoare: bulgar, sârb, croat, sloven, macedonean. Toate acestea trăind apoi în părțile central-nordice ale Peninsulei Balcanice. Inițial slavii au fost prezenți și în părțile meridionale ale Peninsulei unde o

dată cu revenirea prezenței politice bizantine, a avut loc un proces de elenizare sau re-elenizare. Romanitatea orientală sud-dunăreană a avut un dublu destin. O bună parte a acesteia, supusă de slavi și ieșită mai multă vreme din spațiul imperial a fost asimilată, contribuind astfel, ca parte componentă, la etnogeneza diferitelor popoare ce alcătuiesc grupul slavilor de sud. Alături de cele două elemente etnice grec și slav, în spațiul balcanic au continuat să existe și alte realități etnice. În părțile vestice ale Balcanilor au continuat să existe urmașii vechilor iliri transformați treptat în albanezi menționați în izvoarele scrise aproape concomitent cu românii balcanici. Nu întreaga romanitate sud-dunăreană a dispărut. De-a lungul litoralului adriatic, în Dalmația, în Istria, dar mai ales în regiunile muntoase din Macedonia, Thessalia, Pind și în alte regiuni, o parte a populației romanice s-a refugiat din calea cuceritorilor. Acei locuitori și-au menținut obiceiurile și modul lor de viață, îndeletnicindu-se în egală măsură cu creșterea animalelor, meșteșuguri casnice, lucrarea pământului. Limba lor latină a evoluat la fel ca și în spațiul nord-dunărean. Astfel, de-a lungul mai multor secole, atât la nord, cât și la sud de Dunăre, a avut loc procesul etnogenezei românilor, cristalizându-se și în limba lor cu cele patru dialecte componente: daco-român, aromân (macedo-român), megleno-român, istro-român. În spațiul sud-dunărean, în jurul anului 1000, acești români balcanici au început a fi tot mai prezenți, în general cu denumirea de *vlahi*, termen sinonim cu cel de *român*. Ulterior, românii desemnați cu același termen au început a fi amintiți și în spațiul nord-dunărean, care era cel în care se formase un popor autohton, așa cum frații lor, românii balcanici, erau băștinași în cea mai mare parte a teritoriului dintre Marea Neagră și Marea Adriatică.

În plan social, factorul slav a finalizat criza regimului sclavagist. În spațiul balcanic acesta a dispărut la fel ca și în alte zone ce făcuseră parte mai înainte din Imperiul Roman. În întregul spațiu sud-est european s-a generalizat realitatea comunităților rurale, a obștilor sătești care au constituit mai multe veacuri forma fundamentală de organizare ale societăților slavilor și bizantinilor, în cadrul cărora s-a petrecut apoi procesul de apariție a relațiilor feudale.

Statul bulgar

Din punct de vedere politic, importantă a fost existența statului bulgar. Acesta a apărut la sfârșitul secolului al VII-lea, fiind recunoscut ca o realitate politică balcanică de către bizantini după anul 681. Până la jumătatea secolului al IX-lea noua realitate statală a fost

condusă de *hagani*, păgâni, între care s-au remarcat Krum (802-814) și Omurtag (815-831). În cursul veacului al VIII-lea, împărații bizantini din dinastia Isaurienilor au obținut o serie de succese aducând chiar pentru o vreme statul bulgar într-o stare de vasalitate și influențându-l pe mai multe planuri. La începutul secolului IX, conducătorii bulgari au înlăptuit o serie de cuceriri în o bună parte a Peninsulei Balcanice. A avut loc o organizare internă a statului în domeniul legislativ, administrativ, militar. La mijlocul secolului al IX-lea începea o nouă etapă a istoriei statului bulgar, o dată cu urcarea pe tron a hanului Boris-Mihail (852-889). În anul 864, el s-a creștinat și și-a luat titlul de *ceneaz*, adică *principe*. El a impus tuturor supușilor săi religia creștină. Adoptarea creștinismului a avut importante consecințe în desăvârșirea etnogenezei, consolidarea organizării de stat, viața spirituală purtând o tot mai pronunțată pecete bizantino-ortodoxă. În biserică, cu contribuția sfinților Chiril-Constantin și Metodi și ai discipolilor acestora, s-a generalizat vechea limbă slavonă (numită uneori, impropriu, *bulgară veche*) care a avut ulterior într-o bună parte a Europei, în lumea ortodoxă același rol precum limba latină în lumea catolică occidentală. Apogeul primului stat bulgar a fost în vremea lui Simeon I. Atunci conducătorul bulgar a întreprins o serie de cuceriri încercând chiar să stabilească capitala la Constantinopol pe care l-a asediat fără succes. El a purtat mai multe războaie cu Bizanțul, iar în anul 917 s-a proclamat țar (împărat) al bulgarilor și romeilor, deci continuator al tradițiilor de monarhie universală a basileilor bizantini. Totodată biserica bulgară dependentă până atunci de patriarhul de Constantinopol s-a proclamat independentă în cadrul unei noi patriarhii având centrul la Ohrida.

În anul 924 s-a încheiat o pace între bulgari și bizantini. În timpul domniei țarului Petru (927-970) evoluția statului bulgar a fost contradictorie. La început s-a menținut puterea politică și militară și chiar hegemonia bulgară în spațiul sud-est european pentru ca mai apoi să înceapă un declin provocat între altele de mișcarea eretică a bogomililor, de creșterea a influenței bizantine în toate sferile, de presiunea externă venită dinspre nord a pecenegilor, precum și a bizantinilor dinspre sud care, în final, au și reușit să pună capăt existenței politice a primului țarat bulgar.

Bogomilismul era o erezie dualistă, asemănătoare *pavlicianismului* și *masalianismului*. Aceste erezii dualiste s-au răspândit începând din secolul VIII și în Peninsula Balcanică, pătrunzând în rândul maselor. Prin natura sa, bogomilismul era o doctrină ce se

pronunța împotriva bisericii oficiale. Bogomilii au contestat principalele dogme creștine, respingând cea mai mare parte a scrierilor considerate sfinte. Ei afirmau că în lume există două principii fundamentale: binele și răul. Conform concepțiilor lor, în lume domnea principiul răului, ai cărui reprezentanți erau biserica ortodoxă și statul. S-au declarat împotriva clerului și au cerut revenirea bisericii la stare de sărăcie. Ascuțișul principal al criticii bogomile era îndreptat împotriva celor bogați, a stăpânilor. S-au ridicat împotriva bogățiilor, pentru sărăcie și egalitate. În concepția bogomililor erau condamnate omorul, calomnia, furtul, minciuna. Se opuneau războiului.

În fața societății feudale ostile, bogomilii s-au organizat. Ei aveau o ierarhie în care existau trei categorii: bogomilii perfecți, simplii credincioși, învățăceii. Ei erau organizați în comunități, conduse de șefi numiți „dedeți”. În timpul domniei lui Petru, bogomilismul a câștigat numeroși adepți. În mai multe rânduri, Petru a apelat la sprijinul patriarhiei de la Constantinopol împotriva lor. Alături de pedepse canonice, a început persecuția împotriva bogomililor, ce erau arestați și aruncați în închisoare. Alături de aceasta, a început și o combatere pe plan ideologic. Criza și apoi dispariția statului bulgar independent, au favorizat menținerea bogomilismului.

Sub dominație bizantină, bogomilismul nu a putut fi stârpit. Încă din secolul X el se răspândise și în Macedonia. În secolul XII în Bosnia apăruse o erezie înrudită. Bogomilismul a existat timp de câteva veacuri în Peninsula Balcanică, exercitând o influență și asupra apariției în Europa apuseană a ereziilor patarenilor, albigenezilor etc. Deși a avut unele elemente utopice sau reacționare (întoarcerea la vechile comunități creștine, ascetism, renunțare la lume, caracteristice de altfel și altor erezii), prin ideologia sa, bogomilismul a exercitat o influență pozitivă asupra maselor populare.

Această situație a creat premise favorabile pentru cucerirea Bulgariei. Imperiul Bizantin s-a consolidat începând cu domnia lui Roman Lecapenos (920-944), atingând apogeul puterii sale în vremea ultimilor reprezentanți ai dinastiei macedonene; Nicephor Focas (963-969), Ioan Tzimiskes (969-976) și Vasile al II-lea (976-1025).

Împăratul Nicephor Focas a inițiat politica de cucerire efectivă a Bulgariei. În 967 el a refuzat să mai dea darurile anuale și a început primele incursiuni împotriva bulgarilor în regiunea Stara-Planina. Nicephor Focas s-a hotărât să facă apel la Rusia kieviană, propunându-i marelui cneaz Sviatoslav să atace Bulgaria, și trimițându-i 1500 libre de aur și alte daruri.

Nicephor Focas spera astfel că va putea să supună Bulgaria fără mari eforturi și că armatele lui Sviatoslav se vor retrage apoi. Trupele lui Sviatoslav, cca 60.000 oameni, în vara anului 968 au trecut Dunărea, lovind armata bulgară, hărțuită și de bizantini. Sviatoslav a cucerit o serie întregă de orașe, și a pătruns spre capitala bulgară Preslav.

Apărând evidente semnele hotărârii lui Sviatoslav de a se stabili în aceste regiuni, Nicephor s-a hotărât să încheie războiul cu bulgarii și să se alieze cu aceștia. În același timp, ca urmare a unei alianțe cu bizantinii, pecenegii au atacat Rusia kieviană. Astfel, Sviatoslav, în primăvara anului 969 a fost nevoit să se întoarcă la Kiev, spre a-și apăra statul. Cneazul rus a pătruns din nou în Bulgaria, a ocupat capitala. Luând prizonieră familia imperială. În 970, Sviatoslav a trecut la sud de Balcani și a cucerit orașul Philipopolis. Lupta principală a avut loc la Arkadiopolis. Trupele lui Sviatoslav au fost decimate și nevoite să se retragă la nord de munții Balcani. A început astfel războiul lui Tzimiskes de cucerire a Bulgariei dunărene. În 971 trupele bizantine trec munții Balcani. După cucerirea capitalei, Preslav, Ioan Tzimiskes și-a îndreptat trupele spre Dristra, unde se afla Sviatoslav. O parte a aristocrației bulgare a trecut de partea Bizanțului, preferând autoritatea acestuia în locul celei a Rusiei Kieviene. În acele condiții, Sviatoslav a fost nevoit să se predea și să părăsească zona Dunării de jos încheindu-se astfel cu un eșec prima tentativă rusească de înstăpânire în spațiul românesc și balcanic. În felul acesta, administrația bizantină a fost restabilită în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice.

Primul stat bulgar în formele succesive ale haganatului, cnezatului și țaratului a fost în fapt, neunitar din punct de vedere al compoziției etnice, cuprinzând alături de bulgari și numeroase alte populații, precum: macedoneni, sârbi, români balcanici, greci etc. De altfel o vreme importante teritorii ce-l alcătuiau nu aparțineau spațiului etnic *bulgar*, iar denumirea de bulgar ca și cea de *bizantin* de altfel desemna o apartenență statală (asemenea cetățeniei moderne) și nu o componentă etnică bine definită. Într-un asemenea context trebuie interpretată și așa numita „epopee bulgară” dintre anii 971-1018. De fapt, atunci nemulțumirea populațiilor balcanice față de nou instaurata prezență bizantină s-a materializat într-o răscoală care s-a extins în cea mai mare parte a Peninsulei avându-și centrul în zonele macedonene, unde s-au stabilit o vreme descendenți ai fostei dinastii bulgare, respectiv Samuel (976-1014) și urmașii acestuia. Samuel s-a aflat în fruntea unei formațiuni politice de tip imperial, pestriță din punct de

vedere etnic (în nici un caz numai bulgară) care se întindea de la Marea Neagră și Gurile Dunării până la Marea Adriatică și avea centrul în Macedonia (capitala era la Ohrida). Împăratul bizantin Vasile al II-lea (976-1025) a purtat un război îndelungat de peste patru decenii pentru a restabili autoritatea Bizanțului în întregul spațiu balcanic, ceea ce a și reușit, uneori cu mijloace din cele mai violente să realizeze la 1018 când întregul spațiu de la sud de Dunăre și Sava era acoperit de rețeaua themelor bizantine.

Slovenii

Situația politică a slavilor din părțile central vestice ale Peninsulei Balcanice în primele veacuri ale existenței lor acolo a fost extrem de diversă. Aflați la interferența cu lumea occidentală, slovenii, în curs de formare, au avut o serie de contacte politice, religioase sau culturale cu lumea occidentală. Au fost creștinați de misionari germani, subordonați episcopului de Roma și au avut o vreme cnezi în calitate de conducători locali. S-au aflat, după 788, în cadrul statului condus de regele și apoi împăratul Carol cel Mare ceea ce a și determinat o evoluție a relațiilor feudale după modelul occidental. După destrămarea imperiului carolingian din care făcuseră parte, istoria slovenilor s-a încadrat din ce în ce mai mult în destinul lumii germanice, inclusiv al imperiului romano-german din care au făcut parte ulterior până în vremea habsburgilor.

Croații

La sud de sloveni s-au afirmat în plan politic croații. Există astăzi mai multe teorii privind numele și originile poporului croat. Anumite surse sugerează o origine iraniană a croaților originari ce au intrat apoi într-o sinteză cu elementele romanice și slave dând naștere actualului popor croat.

În condițiile istorice de după marea migrație a slavilor s-a petrecut procesul etnogenezei croaților și în paralel al primelor manifestări de viață statală având la bază obștile agrare și uniunile acestora. La începutul secolului IX teritoriul croaților a fost disputat de Imperiul Bizantin și cel al lui Carol cel Mare, ceea ce a favorizat și afirmarea unor elemente locale. Câteva decenii mai târziu în fruntea croaților apare Tripmir, care într-un document din 852, e menționat ca duce al croaților (*dux croatorum*). În vremea sa și a urmașilor săi, Croația s-a extins în Dalmația, instaurându-și autoritatea și asupra unora dintre orașele care existau acolo. La începutul deceniului X,

Tomislav I (cca 910 – cca 930) a obținut recunoașterea atât de papalitate, cât și de împăratul bizantin a titlului de rege, *rege al Croației* începând cu anul 925. Ulterior statul croat s-a confruntat în părțile vestice cu republica venețiană care și-a stabilit treptat autoritatea asupra zonei dalmatine. Totodată, învecinarea cu factorul maghiar a creat probleme tot mai consistente pentru suveranii croați. În acest context, tendințele expansioniste spre Marea Adriatică, ale statului maghiar s-au finalizat, după mai multe lupte și evoluții sinoase într-o înțelegere (*pacta conventa*) din anul 1102, prin care regele maghiar Coloman devenea și suveran al Croației. În secolele următoare, regiunile croate organizate distinct, și-au menținut autonomie în cadrul coroanei St. Ștefan până la dispariția acesteia.

Sârbii

Între Dunărea mijlocie, Morava, Marea Adriatică, înspre inima peninsulei s-a constituit și poporul sârb, ce a trăit ulterior în teritoriile denumite Serbia, Bosnia-Herțegovina și Muntenegru (mult mai târziu s-a emis ideea, puțin acceptată, neîntemeiată în opinia noastră, a existenței unui popor muntenegrean distinct și diferit de poporul sârb).

La fel ca și pentru alte populații balcanice, mediul geografic și condițiile istorice au făcut ca multă vreme ocupațiile principale să fie creșterea vitelor și agricultura în condiții primitive, ale comunităților rurale în curs de lentă feudalizare. Începând cu veacul al VII-lea, la nivel popular, treptat, sârbii în curs de formare ca popor s-au creștinat. În paralel au apărut mai multe uniuni de obști și triburi ce au dat naștere unor forme de organizare prestatală. S-au constituit astfel două nuclee politice, Rașca și Zeta (Diocleea) ce au evoluat ulterior în cele două realități politice tradiționale, respectiv Serbia și Muntenegru. În paralel s-au conturat și unele forme incipiente de viață politică proprii macedonenilor de origine slavă. Viața politică a sârbilor și macedonenilor a fost legată secole de-a rândul de existența în vecinătate a imperiilor bulgar și bizantin, ultimul generalizându-și stăpânirea în întregul spațiu iugoslav o dată cu campaniile victorioase ale împăratului Vasile al II-lea macedoneanul (976-1025).

II. BIZANȚUL ÎN SECOLELE XI-XV

Criza secolului al XI-lea

Imperiul constantinopolitan a ajuns la o maximă extindere teritorială, precum și la o înflorire economică și maturizare a

instituțiilor sale specifice, clasice, în vremea dinastiei macedonene, mai cu seamă în vremea celui mai de seamă reprezentant al acesteia, Vasile II (976-1025). După moartea acestuia a urmat o primă criză consistentă, care s-a desfășurat ceva mai mult de o jumătate de veac și care în interior și la hotare a cuprins practic toate domeniile vieții sociale și statale. În plan teritorial, anterioara extindere a frontierelor, de la Dunăre și Sava la Caucaz și Eufrat, a fost urmată de o restrângere importantă a spațiului controlat de împărații constantinopolitani. În spațiul Asiei Mici și-au făcut apariția turcii selgiucizi. Aceștia au reușit să obțină o importantă victorie la Manzikert, la 19 august 1071, împotriva împăratului Roman IV Diogenes. Ca urmare, turcii selgiucizi, creându-și în Anatolia propriul lor stat intrat în istorie sub denumirea de *sultanatul de la Rum*, s-au înstăpânit în cea mai mare parte a Asiei Mici, ajungând până la Bosfor, în fața capitalei bizantine. Ulterior, sub dinastia Comnenilor și cu ajutorul cruciaților, Bizanțul a reușit să recupereze o parte din regiunile microasiatice, fără însă a putea lichida prezența turcească din inima podișului anatolian.

În același an 1071 se înregistrau pierderi teritoriale și în Occident. În părțile sudice ale Italiei, precum și în Sicilia, Bizanțul era încă prezent. La mijlocul secolului XI au apărut acolo normanzii. Aceștia au cucerit pe rând posesiunile bizantine (ultima fortăreață bizantină, Bari, a căzut în anul 1071) și au organizat acolo un stat vasal papalității ce a devenit ulterior bază de atac în tentativele normande de cucerire a spațiului balcanic și chiar a Constantinopolului.

Tot în raporturile cu Occidentul, veacul al XI-lea a adus și alte realități legate de existența imperiului romano-german, ce s-a impus tot mai mult contestând pretențiile de monarhie universală, precum și acțiunea papalității. Într-un cadru complex, în anul 1054, s-a produs, cu urmări profunde și durabile atât în plan religios, cât și în plan politic, așa numita „marea schismă”, respectiv separarea comunității creștine în bisericile romano-catolică și bizantino-ortodoxă ce și-au impus fiecare pecetea lor asupra unei părți a evoluției istorice a continentului.

Granița nordică a Imperiului a devenit ținta presiunii crescânde a unor popoare nomade și războinice aparținând ultimului val de migratori proveniți din Asia, respectiv pecenezii și uzii. Avându-și bazele de plecare în zonele nord-dunărene și nord-pontice, atacurile pecenege au devenit tot mai frecvente după 1028, transformându-se de fapt într-un război pecenege-bizantin care a durat mai multe decenii și care s-a soldat de fapt cu pierderea controlului politic bizantin în

regiunile balcano-dunărene. În acel context, timp de aproape două decenii, spațiul dintre Dunăre și Mare al Dobrogei istorice s-a emancipat de sub controlul Bizanțului, fiind practic independent și având în frunte conducători, precum Tatos, Sestlav și Satzas. Aceeași împărați din dinastia Comnenilor începând cu Alexis I (1081-1118) au reușit să restabilească pentru circa un veac controlul bizantin în întregul spațiu balcanic.

Criza internă s-a manifestat în plan politic, social și economic. Istoricul și omul politic Mihail Pselos constata în „Cronografia” sa că împărații bizantini din secolul al XI-lea au cheltuit nesăbuit marile sume de bani adunate de Vasile al II-lea. Veacuri de-a rândul *nomisma*, moneda de aur bizantină, fusese etalonul aur al lumii medievale europene. Spre mijlocul secolului al XI-lea, aceasta a început să se devalorizeze continuu de la cele 24 de karate constante atâtea veacuri. Fenomenul ca atare a fost ireversibil și locul de etalon a fost preluat de către monedele comunelor italiene, în primul rând de ducatul venețian. Atacurile din afară, războaiele civile interne, fiscalitatea tot mai opresivă au lovit în viața urbană, constatându-se începutul decăderii meșteșugurilor și a comerțului bizantin, fenomen în fapt, atunci și mai târziu, invers în raport cu ceea ce se întâmpla în Europa occidentală unde avântul vieții urbane pe toate planurile era în evident contrast și contratimp cu declinul vieții orășanești din spațiul bizantin.

În cursul secolului al XI-lea, importante transformări cu consecințe nefaste pentru stat au început să se manifeste în lumea rurală. Veacuri de-a rândul, de la împărații isaurieni la cei macedoneni, un element de bază al puterii materiale și militare a Bizanțului îl alcătuisese țărănimea liberă organizată în propriile comunități rurale. Acești țărani liberi în calitate de contribuabili au asigurat o bună parte a finanțelor, iar în calitate de stratioți (țărani soldați) au asigurat succese pe câmpurile de bătălie, stabilitatea și chiar extensia continuă a granițelor pe mai multe direcții. Încă în secolele IX-X în spațiul rural al Bizanțului, alături de mica proprietate țărănească ca și de proprietatea statului, au început să apară și proprietăți funciare tot mai mari. Stăpânii și deci beneficiarii acestora au purtat denumirea de *dinați* („puternicii”) și ei corespund din multe puncte de vedere cu ceea ce au fost în apus feudali. Astfel, și în Bizanț a început să se desfășoare un proces de feudalizare, de aservire a țărânimii libere, proces asemănător prin conținutul său fenomenelor petrecute în alte părți ale Europei. Încet și în Bizanț a început să apară categoria țăranilor dependenți numiți *pareci* („vecini”).

Fenomenul creării unei aristocrații provinciale de tip feudal (numit adeseori și militară în contrast cu aristocrația birocratică numită și civilă ce se afla în cea mai mare parte în capitală pe lângă împărați) a fost combătut de către împărații macedoneni în secolul al X-lea. Prin legislația lor, aceștia au urmărit mai multe obiective, precum: păstrarea organizării militare stratotice, menținerea unui număr cât mai mare de țărani liberi, deci contribuabili, împiedicarea formării unei aristocrații provinciale opusă autorității centrale etc.

O dată cu domnia lui Roman III (1028-1034), legislația pentru apărarea proprietății țărănimii libere și a stratiotilor a căzut în desuetitudine, nemaifiind nicicum aplicată, ceea ce a provocat o amplă afirmare a aristocrației provinciale, cu multiple consecințe nefaste pentru structura tradițională a lumii bizantine. În planul guvernării, între anii 1025-1081 a fost o pronunțată instabilitate, succedându-se la tron nu mai puțin de 13 basilei. Aceștia au făcut parte din două grupări aristocratice distincte, cea civilă, constantinopolitană și cea provincială, militară. În general, majorității împăraților le-a fost caracteristică pasivitatea față de problemele vremii, incapacitatea găsirii unor soluții corespunzătoare noilor împrejurări. Majoritatea împăraților au aparținut grupării civile și ca exponenți ai acesteia au promovat o fiscalitate excesivă, o restrângere, prin licențiere, a efectivelor militare, o înmulțire a funcțiilor onorifice răsplătite dintr-un buget în continuă diminuare etc. Au fost o serie de războaie civile însoțite și de revolte, precum cea a sârbilor și bulgarilor din anii 1040-1041 ca și a vlahilor și grecilor din Thessalia din anul 1066.

Perioada comnenă

Criza a luat sfârșit prin victoria aristocrației provinciale, care l-a impus pe tron pe capabilul general Alexis Comnenul, întemeietor al unei dinastii ce a condus destinele statului până în anul 1185, când a fost urmată timp de două decenii de dinastia Anghelilor ce și-a încheiat existența o dată cu cucerirea Constantinopolului, de către cruciații occidentali în aprilie 1204. Perioada dinastiei Comnenilor reprezintă în fapt ultima etapă în care se mai manifestă Bizanțul ca imperiu, factor politic important al lumii de atunci. Ei au reușit să stopeze, vremelnic, și relativ, declinul statului bizantin, care ulterior s-a fărâmițat, s-a diminuat continuu în favoarea vecinilor, devenind în veacurile XIV-XV un oraș-stat înainte de a fi încorporat în totalitate în nou apărutul imperiu al sultanilor otomani.

La urcarea sa pe tron în anul 1081, Alexis I avea în față o situație internă și externă deosebit de gravă. Fiica sa, Ana Comnena, ce i-a închinat o celebră biografie encomiastică, spunea că atunci: „Imperiul se limita de la orașul Adrianopol și până la țărmurile Bosforului”, ceea ce nu era departe de realitatea istorică. În decurs de câțiva ani, Alexis I a desfășurat acțiuni ofensive, recuperatoare pe mai multe direcții. În primul rând a reușit să stăvilească și să respingă ofensiva normanzilor ce urmăreau anexarea întregii Peninsule Balcanice și formarea unui mare stat mediteranean. Și cu ajutorul Republicii venețiene, ce și-a început atunci destinul ei mediteranean, Alexis a înlăturat prezența normandă în Balcani, în anul 1085. Al doilea obiectiv urmărit, de asemenea cu succes, a fost înlăturarea ocupației pecenege și readucerea sub autoritatea bizantină a teritoriilor nord-balcanice și de la Dunărea de Jos. În anul 1091, cea mai mare parte a pecenegilor și uzilor a fost zdrobită și eliminată, iar cumanii s-au retras în stânga Dunării, fiind încheiat așa-numitul „război scitic” prin revenirea efectivă a Bizanțului la Dunăre de la Belgrad până în Deltă.

Al treilea obiectiv l-a constituit recuperarea Asiei Mici, fostă multă vreme principală bază a puterii Bizanțului. Recuperarea teritoriilor asiatice s-a aflat în strânsă legătură și cu relațiile cu lumea catolică occidentală, acolo unde apăruse deja ideea unor cruciade spre Ierusalim, „țara sfântă”. În istoriografie e încă discutată autenticitatea cererii de ajutor adresată Occidentului de către împărații bizantini. Oricum, prima cruciadă, cu cele două etape ale ei, populară, respectiv nobiliară, a atins și Bizanțul și în primul rând capitala acestuia. Contactul, pentru prima dată pe o scară mai largă, al occidentalilor cu bizantinii avea să provoace neînțelegeri de tot felul ce au evoluat apoi în ostilitate și ură reciprocă, vizibilă de altfel în creațiile istoriografiei și finalizate în deturnarea cruciadei a patra, soldată cu cucerirea și jefuirea sălbatecă de către aceiași occidentali a Constantinopolului.

Alexis I s-a implicat amplu în prima cruciadă, obținând chiar o recunoaștere formală a suzeranității sale de către cavalerii occidentali. Ulterior, aceștia au format statele latine din Orient, independente în raport cu Bizanțul, ce și-a restabilit autoritatea doar asupra unei părți a Asiei Mici, până la marginile Siriei și la poalele Caucazului. Ioan al II-lea Comnenul (1118-1143) și Manuel Comnenul (1143-1180) au continuat și consolidat succesele obținute de întemeietorul dinastiei, fără a fi putut împiedica manifestările declinului. A urmat apoi domnia sângeroasă, controversată, a lui Andronic I Comnenul (1183-1185), inițiator al unui program de reforme structurale pe care nu a avut timp

a le materializa datorită răsturnării sale violente de pe tron și uciderii în anul 1185.

Declinul și decăderea Bizanțului

În același an 1185, în spațiul balcanic a debutat o răscoală a românilor balcanici (vlahilor) și a bulgarilor condusă de frații români din familia Asăneștilor. Aceasta s-a soldat cu crearea statului românilor și bulgarilor cunoscut în istorie și sub denumirea de statul Asăneștilor, ce a jucat apoi, timp de câteva decenii, un rol de primă mărime în Europa, mai cu seamă în vremea împăraților Ioniță cel Frumos (1197-1207) și Ioan Asan II (1218-1241).

Apariția acestui stat a dus la prăbușirea dominației bizantine în părțile central răsăritene ale Peninsulei. Spre vest, în apropiere, se crea spre sfârșitul secolului al XII-lea statul sârbesc condus de dinastia Nemanizilor, în timp ce alte spații balcanice erau anexate și încorporate în regatul maghiar al Arpadienilor. În paralel cu diminuarea substanțială din punct de vedere teritorial a prezenței sale în spațiul balcanic, Bizanțul pierdea consistent și în Asia, unde turcii selgiucizi redobândeau însemnate teritorii bizantine și lichidau statele latine create de occidentali. În acest context, o puternică lovitură avea a fi primită din partea occidentalilor. Aceștia au devenit tot mai prezenți în spațiul bizantin în secolul XII. Astfel, într-o măsură crescândă, negustorii italieni, venețieni și genovezi și-au impus controlul asupra comerțului, fiind privilegiați în raport cu autohtonii care, nemulțumiți, au acționat nu o dată violent împotriva lor. Tendințele expansioniste ale Occidentului tot mai pronunțate în secolul al XII-lea vizau statul bizantin, chiar desființarea acestuia. Ositilitatea reciprocă a celor două lumi bizantino-ortodoxă și catolică-occidentală s-a adâncit continuu. În acest context s-a desfășurat cruciada a patra (1202-1204), gândită inițial pe direcția Ierusalim și finalizată prin cucerirea Constantinopolului și a o serie de teritorii bizantine ce au devenit posesiuni ale occidentalilor, precum: Imperiul latin de Constantinopol, regatul Thesalonicului, Ducatul de Achaia etc. Trei optimi din teritoriile cucerite, inclusiv din capitală, au revenit Veneției.

Prezența politică conducătoare a latinilor în zonele Bizanțului nu s-a putut consolida, fiind înlăturată datorită loviturilor consecutive, uneori conjugate, ale Asăneștilor, Imperiului Bizantin de la Niceea etc. Cucerirea latină a fost însoțită de o jefuire sistematică, a avut consecințe negative în plan economic mai consistente decât cele provocate ulterior de otomani, au fost în felul acesta potențată criza și

declinul lumii bizantine. Nu toate teritoriile bizantine au fost cucerite de invadatori. Într-o parte a Peninsulei Balcanice, cu centrul la Epir, s-a păstrat independent un nucleu statal condus de familia Anghelilor, care și-au organizat stăpânirile sub forma unui despotat, având chiar pretenții imperiale de restaurare a statului bizantin. Pe coastele pontice ale Asiei Mici s-a creat Imperiul de la Trapezunt, care și-a avut apoi, ca stat bizantin, sub dinastia Marilor Comneni, propria sa existență până la lichidarea sa de către sultanul Mahomed II în anul 1461. Cel mai important dintre cele trei state bizantine ce au existat în perioada fărămițării politice a fost, într-o parte a Asiei Mici, imperiul de la Niceea condus de dinastia Lascarizilor. Suveranii de la Niceea, precum: Teodor I (1205-1222), Ioan III Vatatzes (1222-1254), Teodor II Lascaris (1254-1258) au fost conducători de stat eficienți. Ei au promovat în bună măsură o politică internă asemănătoare înaintașilor lor din dinastia macedoneană. S-au sprijinit pe țărănimea liberă și au reușit o vreme să stăvilească tendințele anarhice ale nobilimii posesoare de domenii feudale. Au stimulat meșteșugurile sau comerțul practicate de bizantini. Principala lor realizare a constituit-o acțiunea de eliberare și de reunificare a teritoriilor bizantine încheiată o dată cu intrarea victorioasă în Constantinopol în anul 1201 a împăratului Mihail al VIII-lea (1259-1282) întemeietor al unei noi dinastii, a Paleologilor, aflați apoi în fruntea destinului constantinopolitan până la cucerirea definitivă a Bizanțului de către Mahomed II.

Veacurile XII-XIII s-au caracterizat și prin importante modificări în planul intern al instituțiilor, al vieții materiale și al realităților sociale a unei lumi devenite feudale. Restrângerea teritorială continuă, ca și numeroasele invazii și războaie din teritoriul bizantin, au avut drept urmare accentuarea crizei economice ce a debutat în secolul XI și a fost doar temporar și parțial stopată de unii dintre împărații dinastiilor Comnenilor și Lascarizilor. Producția agricolă și-a mutat centrul de greutate dinspre răsărit spre apus, diminuându-se continuu. O serie de importante centre urbane au fost prădate și distruse sau pierdute definitiv. Astfel că s-au diminuat continuu rolul și ponderea producției meșteșugărești bizantine. Din exportator masiv de produse de lux sau de uz comun, Bizanțul a devenit un importator cu tot mai puține resurse pentru a achiziționa produse costisitoare din import. Comerțul a trecut în mâinile negustorilor străini, în principal ale venețienilor și genovezilor, având loc astfel o înfeudare economică de către occidentali. Unele reforme de caracter protecționist au eșuat. Moneda bizantină, odinioară simbol al puterii și stabilității din Bizanț

și-a diminuat continuu valoarea sa (nomisma de aur a involuat de la 24 la 8 karate și apoi a încetat a mai fi bătută).

Monedele străine, în special cele occidentale, au înlocuit monedele bizantine, iar sumele dobândite de statul bizantin și de supușii împăratului erau net inferioare celor dobândite de întreprinzătorii latini, occidentali, ce se bucurau de regim de extrateritorialitate și de o serie de privilegii economice, judiciare, politice etc.

Sub Comneni, și apoi în veacul XIII, s-au cristalizat o serie de forme și instituții de natură feudală, dintre care unele își aveau rădăcini mai vechi. Specifice Bizanțului din acest punct de vedere au fost *pronoia*, *exkuseia* și *charisticonul*, precum și regimul celor două categorii sociale specifice: dinații și parecii. Pronoria a apărut în cursul veacului XI și a evoluat continuu apoi în veacurile următoare. Ca realitate istorică specifică Bizanțului are și o serie de asemănări cu instituția occidentală a beneficiului, cu iqta existentă în lumea arabo-musulmană și cu timarul generalizat mai târziu de otomani în spațiul balcanic.

La început, pronoia era de fapt un sistem de concedare de către stat către unii particulari a unor venituri (muncă, produse, bani) rezultând din activitatea unor producători direcți pe o anumită suprafață agricolă, de dimensiuni variabile, a cărei proprietate rămânea în continuare cea a statului. Așadar, de la început pronoia era de fapt un beneficiu condiționat, temporar și revocabil, depinzând de deținerea unor demnități reale sau onorifice și, în ultimă instanță, de bunăvoința împăratului. Așa cum s-a arătat, asaltul aristocrației provinciale asupra proprietății stratotice a diminuat continuu efectivele militare ale imperiului. Comnenii, ei înșiși exponenți ai aristocrației provinciale, au extins sistemul, acordarea unei pronoia fiind condiționată în esență de serviciul militar în favoarea împăratului. Durata acordării acesteia a urmat aceeași cale ca și beneficiul în Occident în sistemul feudo-vasalic, respectiv caracterul vremelnic, apoi viager și în sfârșit ereditar al unui contract dintre stat și un particular. Cu timpul, în fapt, pronoria a devenit o proprietate ereditară, iar caracterul ei condiționat de serviciul militar tindea spre dispariție sau în destule cazuri nu mai era respectat. Astfel, începând cu Comnenii, fizionomia raporturilor de proprietate asupra pământului în Bizanț s-a schimbat în mod radical așa cum se poate lesne vedea din analiza a o serie de cărți cadastrale (*praktika*). Proprietatea pronoiară s-a generalizat, devenind predominantă, iar vechea proprietate de tip stratotic s-a restrâns continuu fără a fi dispărut cu totul până la dispariția Bizanțului.

Acordarea unei pronoia a devenit și o formă de legătură publică între stat și supușii săi din partea superioară a societății, fără a se ajunge însă la rigurozitatea legăturilor vasalice din apusul Europei, chiar dacă în unele cazuri, începând cu secolul XII, au fost copiate și unele modele occidentale privind apanajele, omagiul etc.

Dacă pronoia poate fi asemănată într-o anumită măsură cu instituția apuseană a feudei, caracteristicul este caracteristic Bizanțului, o anumită formă de proprietate, mai degrabă de uzufruct, pe care nu o întâlnim nicăieri în altă parte în lumea europeană.

Împărații isaurieni desființaseră proprietatea funciară a bisericii. Restabilirea cultului icoanelor în lumea bizantino-ortodoxă după 843 a avut drept rezultat, între altele, și o refacere a proprietății bisericești. De la o generație la alta, în mâinile patriarhiei și al slujitorilor acesteia s-au acumulat, prin donații sau în alte modalități, întinse suprafețe de pământ, nu puține împreună cu țărani dependenți ce locuiau acolo. Spre deosebire de Occident, proprietățile bisericești din Bizanț erau controlate și de către stat, iar cei ce trăiau acolo trebuiau să achite acestuia o serie de obligații de tot felul. Aceste venituri au fost în destule cazuri concesionate de către stat unor particulari, care vremelnic s-au bucurat de toate avantajele pe care le avea în locurile respective statul, nu o dată stabilindu-se și trăind în mănăstiri și alte lăcașuri ale bisericii, ca în propriile lor lăcașuri feudale. Caracteristicul a cunoscut totuși o multă mai mică răspândire decât pronoia de tip condiționat sau proprietățile depline scutite în genere de obligații, de tip alodial.

În Bizanțul târziu, o largă răspândire a cunoscut-o *excusia*, adică imunitatea de tip feudal. La început, aceasta a fost o scutire parțială sau totală, astfel că beneficiarul, un feudal în fond, cu țărani dependenți, nu mai trebuia să verse o serie de impozite al căror număr și valoare varia foarte mult. În Bizanț, imunitatea fiscală s-a lărgit continuu cu consecințe deloc pozitive pentru finanțele statului. Au apărut cu timpul și forme de imunitate administrativă, dar niciodată de imunitate juridică, autoritatea tribunalelor imperiale bazate pe normele dreptului roman, menținându-se în Bizanț până la dispariția acestuia.

Situația țăranimii în lumea bizantină târzie a fost complexă și este insuficient cunoscută. Este incontestabil că începând cu secolul al XII-lea majoritatea țăranilor liberi contribuabili și soldați (*demosiarioi* și *stratioți*) și-au pierdut statutul de oameni liberi și proprietari devenind pareci, dependenți de stăpânii lor. Oricum, țăranimea liberă nu a dispărut cu totul, mai ales în zonele montane sau altele mai puțin

propice, datorită condițiilor naturale, formării unor mari proprietăți funciare. Spre deosebire de Apus, țărani dependenti din Bizanț, ca de altfel și din statele sud-slave care au copiat modelul bizantin, au rămas liberi din punct de vedere personal și nu au fost supuși legării de glie. Ei se puteau deplasa, depune mărturie în justiție și chiar intenta procese celor privilegiați să se adreseze împăratului. Aveau o serie de drepturi asupra pământului pe care îl ocupau și pe care îl puteau testa, vinde, dona etc. cu condiția ca noul deținător să respecte obligațiile contractuale față de stăpân. Astfel, în practică, s-a ajuns la o creștere a autorității stăpânului și o diminuare a relativei libertăți a țaranului dependent. În lumea rurală s-a menținut o stratificare, coexistând alături bogați și săraci cărora li se adăuga și o categorie specială, cea a mistoților (zilieri, muncitori salariați).

Evident că ritmul feudalizării raporturilor sociale în Bizanț nu a fost uniform, existând mari deosebiri între diferitele regiuni. Anumite zone, precum: Thessalia și Penopolezul au avut un număr mai însemnat de puternice familii feudale. Acestea își aveau de regulă reședința în orașe, ceea ce se constituie iarăși într-o trăsătură caracteristică a organizării feudale a Bizanțului.

Transformările în domeniul structurilor sociale au determinat și o serie de modificări ale organizării de stat. În Bizanțul clasic, instituției imperiale îi reveneau în mod despotic, asemenea într-o anumită măsură modelului oriental, toate atributele puterii în stat. Împăratul întruchipa legea. Era comandantul suprem al armatei, numea demnitarii ce alcătuiau administrația centrală și locală, controla biserica. Întreagă această realitate a absolutismului imperial se baza și pe religie: împărații bizantini erau socotiți aleși ai lui Dumnezeu pe pământ, instrumente ale voinței divine. Existau în fapt și anumite limite. Astfel, spre deosebire de Orient, cel puțin formal, împăratul nu era deasupra legii și era însăși legea, în sensul că făcând legile, el era obligat să le respecte. În exercitarea atributelor sale de conducere a statului, împăratul era ajutat de un aparat de stat riguros organizat, despre care avem numeroase mărturii scrise de natură juridică, literară etc. În cadrul aparatului central existau trei categorii de funcții: onorifice (demnități), de stat (oficiile, asemănătoare ministerelor din epoca modernă), palatine (ce țineau de persoana împăratului la palatul acestuia). O dată cu veacul XII s-au produs o serie de modificări. A devenit tot mai vizibilă îngrădirea puterii imperiale. Existaseră și mai înainte senatul și sinodul ca instituții ce își aveau propriul lor rol în stat alături de împărat. Rolul acestora nu a crescut, ci dimpotrivă.

Împărații au început a fi subordonați într-o măsură crescândă aristocrației feudale, apărând chiar și anumite forme ale adunărilor de stări. Autoritatea imperială a fost diminuată, de asemenea, de starea endemică de anarhie, de războaiele civile tot mai frecvente, de răsturnările celor aflați pe tron chiar de competitori membrii ai familiei imperiale etc. Alături de împărați exista aparatul central și local de guvernare. Înmulțirea excesivă a demnităților și funcțiilor, precum și amestecarea lor au fost caracteristice perioadei. S-a feudalizat sistemul militar asemenea celui al cetelor feudale existente în Occident. Între altele, aceasta a determinat o diminuare catastrofală a efectivelor militare (în vremea macedonenilor, împărații aveau la dispoziție efective de cel puțin 150.000 oșteni, iar sub Andronic al II-lea (1282-1328) efectivele terestre erau doar de 3.000 oșteni, iar flota de război altădată stăpână a Mediteranei dispăruse cu totul).

Unul dintre succesele politice iconoclaste fusese și aducerea ierarhiei bisericești în frunte cu patriarhul constantinopolitan sub un relativ control al autorității imperiale. În Bizanțul târziu, biserica s-a emancipat în bună măsură. Apare chiar un aspect paradoxal. Pe măsură ce Bizanțul se restrângea din punct de vedere teritorial, iar prestigiul monarhilor săi se diminuea continuu, creștea peste hotare în o bună parte a Europei autoritatea patriarhiei constantinopolitane, considerată simbol și apărătoare a ortodoxiei. O asemenea realitate era determinată neîndoielnic și de dezorganizarea politică generală, scăderea veniturilor statului, sărăcia chiar a familiei imperiale ajunsă, mai mult sau mai puțin, să cerșească și chiar să suporte în Occident umilințe pentru neplata unor datorii insignifiante ca valoare. În fapt, cu mult înainte de a dispărea de pe scena istoriei, împărații bizantini nu mai erau altceva decât niște modești conducători balcanici, lipsiți de bogăție și putere și supuși otomanilor a căror vasali erau încă din anul 1371.

Alungarea latinilor și restaurarea autorității imperiale la Constantinopol în anul 1261 însemna de fapt o reunificare a puținora dintre teritoriile ce aparținuseră odinioară Bizanțului. Atunci Mihail al VIII-lea Paleologul exercita autoritate doar asupra Asiei Mici occidentale, a Traciei, a Macedoniei, a Thesaliei, a Peloponezului și a câtorva dintre insulele egeene. În deceniile următoare, Bizanțul a trebuit să ducă lupte la toate frontierele sale, în egală măsură cu turcii musulmani în Răsărit, cu balcanicii ortodocși spre Nord și cu catolicii occidentali. Pe rând sau concomitent, tuturor acestora au fost nevoiți a le ceda noi și noi teritorii. Dificultăților externe li s-au adăugat

pustiitoare și dezastruase frământări interne, inclusiv războaie civile, precum cel dintre Ioan V Paleologul (1341-1391) și ginerele său Ioan VI Cantacuzinul (1341-1354). Situația Bizanțului s-a agravat la jumătatea veacului, când turcii s-au înstăpânit și în spațiul balcanic, transformând Adrianopolul în principala bază în lupta pentru înstăpânirea în toate teritoriile ce făcuseră parte înainte din Bizanț. Începea atunci agonia a ceea ce devenise de fapt mai mult un oraș stat în jurul Constantinopolului și un despotat în Peloponezul aflat la sud de istmul Corint. Cererile adresate Occidentului, inclusiv călătoriile întreprinse de unii împărați pentru un iluzoriu ajutor, au rămas fără rezultat. După 1371, cu intermitențe, Bizanțul a trebuit să plătească tribut, să furnizeze otomanilor trupe militare în acțiunile acestora împotriva creștinilor, să trimită ostatici din familia imperială la turci etc. Cruciadele târzii, nu o dată prezentate și ca forme de ajutorare a Bizanțului de către Occident, au fost ineficiente soldându-se de regulă cu eșecuri răsunătoare pentru apuseni. Condiționarea de către occidentali a ajutoarelor împotriva păgânilor otomani prin renunțarea la ortodoxie și recunoașterea primatului papal nu au avut darul de a ușura o apropiere dintre Occident și Bizanț și salvarea acestuia din urmă. La sfârșitul secolului al XIV-lea chiar au fost câteva planuri și încercări timide ale turcilor de a ocupa Constantinopolul. Orientarea otomanilor spre alte fronturi balcanice sau orientale au amânat destinul fatal al bizantinilor.

În ajunul căderii Bizanțului, în lumea bizantină s-au conturat trei orientări politice reflectate și în literatura istorico-politică, respectiv al filolatinilor, al filootomanilor și cel „patriotic” filogrecesc.

Tânărul sultan Mehmed II (1451-1481), preluând puterea, și-a propus ca prim obiectiv lichidarea Bizanțului (oraș care atunci cuprindea 50.000 de locuitori, mai puțin de o zecime din populația epocii clasice). După un asediu de două luni, cu înfruntări dramatice dintre cei 200.000 militari ai sultanului și cei circa 30.000 oșteni bizantini și occidentali aflați sub comanda ultimului împărat bizantin Constantin XI (1448-1453), la 29 mai 1453 oștile lui Mehmed II au pătruns în Bizanț, care a devenit noua capitală a sultanului. Simbolul ortodoxiei de până atunci, catedrala ortodoxiei, Sf. Sofia a devenit moschee. Ocuparea Constantinopolului de către turci constituia un eveniment deosebit de important pe planul istoriei mondiale (unii istorici au considerat că Evul Mediu s-a terminat o dată cu instalarea sultanului turc pe malurile Bosforului), ceea ce între altele consolida definitiv statul otoman și ca stat european.

Unele teritorii bizantine puțin întinse au mai supraviețuit câțiva ani. În anul 1456 a fost ocupată Atena, în anul 1460 Moreea, iar căderea sub turci a Trapezuntului marca momentul în care ultimul teritoriu bizantin își pierde independența.

În decursul mai multor veacuri, teritorii care altă dată intrau în granițele Imperiului Bizantin au format o serie de state care și ele la rândul lor au dispărut apoi, trecând sub regimul dominației otomane ca și Constantinopolul. Astfel, creația politică și moștenirea pe acest plan a Bizanțului a dispărut treptat. Perioada declinului și dispariției politice a Bizanțului coincide cu o perioadă de efervescență creativă în domeniul cultural, spiritual. Moștenirea culturală bizantină a supraviețuit. Civilizația Bizanțului nu a dispărut în 1453, ci a continuat să trăiască și să se dezvolte, ceea ce justifică pe deplin afirmația lui Iorga despre existența în istorie până înspre vremurile moderne a unui adevărat Bizanț după Bizanț.

Lumea sud-slavă în secolele XI-XIV

Timp de aproximativ două secole realitățile social-politice ca și cele ale vieții materiale ale slavilor sud-dunăreni au fost cele caracteristice lumii bizantine. Distrugerea propriei vieți statale în mare măsură incipientă a slavilor de sud a fost însoțită de progrese din cele mai diverse în domeniile vieții economice ale manifestărilor culturale și religioase. Slavii de sud au fost încadrați în unitățile teritorial-administrative bizantine între care cele mai importante erau themele, Paristrion (Paradunavon), Bulgaria, Serbia, Macedonia, Dalmatia etc. A existat o opoziție a elementelor locale față de autoritatea centrală de la Constantinopol în contextul general al crizei imperiului bizantin ce i-a provocat după secolul al XI-lea un declin tot mai accentuat urmat de o criză. În acest context s-a petrecut procesul de emancipare de sub stăpânirea bizantină a unor popoare balcanice, în special a sârbilor și bulgarilor care și-au creat apoi propriile lor state și au exercitat o vreme o adevărată hegemonie în spațiul balcanic.

În secolul al XII-lea, sub dinastia comnenilor, Imperiul Bizantin a trecut prin numeroase frământări interne dublate de presiuni tot mai puternice la hotare. În acest context a sporit continuu nemulțumirea populațiilor din spațiul balcanic și s-au intensificat manifestările lor vizând emanciparea. Spre sfârșitul veacului încercările de reforme social-economice și politice, ce urmăreau redresarea internă și îngrădirea marilor feudali promovate de Andronic I Comnenul (1183-1185) ca soluție a crizei, au fost lichidate prin înlăturarea violentă a

acestui de la tron ca urmare a revoltei feudalilor conduși de cel care, victorios a fost un întemeietor de dinastie, respectiv Isac II Anghelos (1185-1195). Preluând puterea la Constantinopol acesta a promovat între altele o politică fiscală extrem de opresivă. În acest context a izbucnit în regiunile muntoase ale Balcanilor o răscoală spre sfârșitul anului 1185, la care participau în egală măsură vlahi (români balcanici) și bulgari. În fruntea acestei revolte s-au aflat frații români Asan și Petru, întemeietori de dinastie. Astfel s-a născut un nou stat independent, de fapt și apoi de drept în spațiul balcanic condus de o dinastie românească cu compoziție etnică combinată și care a intrat în istorie sub denumirea de statul și apoi imperiul Asăneștilor sau imperiul româno-bulgar. Începând din 1186 împotriva noului stat bizantinii au întreprins mai multe expediții ce au eșuat. Apoi conducătorii de la Târnovo au desfășurat operațiuni militare împotriva Bizanțului adăugându-și stăpânirilor lor noi teritorii mai ales în vremea lui Ioniță cel Frumos, cunoscut și ca Ioniță Caloian ce a condus destinele statului între anii 1197-1207. El a stăpânit atunci o bună parte a Peninsulei Balcanice. A fost o vreme în relații politice și religioase cu pontiful roman Inocențiu IV, care, în corespondența sa, i-a recunoscut ascendența sa, respectiv originea sa românească.

În condițiile complexe ale cruciadei a IV-a (1202-1204) s-a ajuns la o înfruntare între statul asăneștilor și occidentali pentru hegemonie balcanică. În bătălia de la Adrianopole din 14 aprilie 1205, forțele militare ale nou apărutului Imperiu Latin de Constantinopol au fost zdrobite și pentru o vreme Ioniță a asigurat hegemonia statului său în întregul spațiu din dreapta Dunării. Rolul preponderent al asăneștilor în sud-estul Europei a fost consolidat de către Ioan Asan al II-lea (1218-1241) care s-a considerat, în egală măsură, împărat al românilor (vlahilor) și bulgarilor. Apoi dinastia asăneștilor în linie directă s-a stins. Au urmat o serie de frământări interne. Conducerea statului a fost acaparată succesiv de elemente de origine tătărească și apoi bulgară. La începutul secolului al XIV-lea în felul acesta exista un stat condus de o dinastie bulgară intrată în istorie sub denumirea de al doilea țarat bulgar. Treptat după 1330, cel de-al doilea țarat bulgar s-a scindat în trei părți componente, respectiv: țaratul de la Târnovo, țaratul de la Vidin și despotatul dobrogean, care pe rând, în condițiile presiunii otomane au dispărut spre sfârșitul veacului al XIV-lea. Astfel țaratul de la Târnovo a fost cucerit de otomani la 1393 și transformat în pašalâc. După trei ani ca urmare a eșecului la Nicopole a cruciaților a dispărut și țaratul de la Vidin. Despotatul dobrogean și-a avut

aproape o jumătate de veac propriul său destin unindu-se apoi în anul 1388 cu Țara Românească sub sceptrul lui Mircea cel Bătrân înainte ca să se generalizeze stăpânirea otomană în dreapta Dunării de Jos în jurul anului 1420.

Tot în cursul secolului al XII-lea a început, alături de vlahi și bulgari și procesul de emancipare al sârbilor, mai întâi sub forma unei autonomii statale și apoi sub forma unui stat independent devenit ulterior imperiu. Creatorul unei noi vieți statale și întemeietor de dinastie națională, sanctificată ulterior a fost Ștefan Nemanja (cca 1168-1195). Acesta a creat în inima balcanilor un stat care a devenit practic independent în jurul anului 1180. Urmașul său a fost Ștefan I intrat în istorie ca fiind Pârvovengeani, primul încoronat și care a domnit între anii 1196-1227. Noul stat apărut a evoluat în egală măsură, în cursul secolului al XIII-lea, pe două direcții, al feudalizării în plan intern și al expansiunii teritoriale în raport cu vecinii. Astfel, după modelul bizantin, au existat acolo o serie de realități de natură feudală. A fost copiat același model bizantin în ceea ce privește structurile statale în domeniu administrativ, juridic, religios. La începutul secolului al XIV-lea, statul sârb a început promovarea unei politici vizând instaurarea hegemoniei sale balcanice. În lupta de la Velbujd din 28 iulie 1330, alianța bizantinilor, a bulgarilor și a românilor lui Basarab I a fost înfrântă ceea ce a permis pentru o vreme instaurarea hegemoniei sârbești în spațiul balcanic. Ea a fost realizată de către Ștefan Dușan conducător al statului sârb între anii 1331-1355. El s-a preocupat de problemele interne alcătuind două variante succesive ale unui cod de legi ce-i poartă numele (Zakonicul lui Ștefan Dușan) și care a avut apoi veacuri de-a rândul circulație în întregul spațiu al Europei bizantino-ortodoxe. El a cucerit importante teritorii ce aparținuseră înainte Bizanțului, intitulându-se „împărat al sârbilor și al romeilor (bizantinilor)”. A încercat fără succes să se încoroneze la Constantinopol. Domnia sa a reprezentat apogeul Serbiei medievale, iar cele realizate de el au rămas ulterior un simbol și ideal în istoria sârbilor. În întinsul stat, pestrîț din punct de vedere etnic, pe care Ștefan Dușan l-a lăsat la moartea sa, era insuficient consolidat din punct de vedere politic și administrativ. Teritoriile cuprinse între granițele sale, de la Sava până în apropiere de Marea Adriatică și Marea Egee erau foarte deosebite nu numai etnic, ci și în ceea ce privește viața economico-socială, oarecum și tradițiile politice. La moartea sa, Imperiul s-a destrămat foarte repede, populațiile de origine etnică străină (bulgari, albanezi, greci) emancipându-se, iar sârbii

cunoscând o accentuată anarhie. În acest context s-au manifestat în mod distinct prima dată și conducători ai macedonenilor, precum regele Vuçașin și despotul Ioan Uglieșa. În paralel s-a detașat un stat sârbesc distinct ce a intrat în istorie cu numele de Bosnia, după râul ce-l străbătea. În părțile nordice s-a impus cneazul Lazăr (1371-1389).

Cucerirea otomană

Principala problemă cu care s-au confruntat urmașii imediați și îndepărtați ai lui Ștefan Dușan, a fost problema otomană. Noii veniți din Asia Mică au obținut o serie de succese în confruntările cu creștinii din Peninsula Balcanică. Pe fluviul Marița la Cirmen la 26 septembrie 1371, victoria lor le-a adus controlul asupra Macedoniei și a ținuturilor centrale din Peninsula Balcanică. Apoi victoria lor în celebra bătălie de la Rovine de la 15 iunie 1389 când au pierit pe câmpul de luptă atât cneazul Lazăr al sârbilor, cât și sultanul Murad I al otomanilor, le-a adus în stăpânire o importantă parte a ținuturilor sârbești ce făceau parte din nou apărutele despotat al Serbiei și regat al Bosniei. Ofensiva otomană în spațiul iugoslav a continuat și în secolul al XV-lea. Atunci existau mai multe formațiuni statale, precum cea a Serbiei, a Muntenegrului și a Bosniei. Despotatul Serbiei a fost condus o vreme de familia Brancovici, care a acceptat vasalitatea în raport cu regii maghiari. În acest context s-au desfășurat în spațiul sârbesc și campaniile lui Iancu de Hunedoara, inclusiv apărarea de către acesta a Belgradului în anul 1456. Cea mai mare parte a Serbiei a fost cucerită de către turci până în anul 1459 (exceptând Belgradul cucerit abia în anul 1521). Între anii 1463-1465 s-a extins stăpânirea otomană și în spațiile bosniace, iar ceva mai târziu în 1499, după ce făcuse o vreme parte din statul independent a lui Skanderbeg și Zeta (Muntelegru) a devenit parte integrantă a Imperiului Otoman.

Astfel, treptat, în decurs de peste un veac, întregul spațiu iugoslav, ca și cel bulgar a fost încorporat în Imperiul Otoman, sub formă de vasalitate, într-o fază tranzitorie, de obicei scurtă, și apoi în sistemul denumit în mod obișnuit al pașalâcurilor, situație ce a durat apoi până în secolul al XIX-lea. În acest context, un caz aparte este cel al Dubrovnicului, orașul stat denumit *Ragusa* în Evul Mediu. Din multe puncte de vedere istoria Dubrovnicului se aseamănă cu istoria comunelor italiene medievale, respectiv a Veneției, al cărui model l-a copiat și sub dependența căreia s-a aflat multă vreme. Din punct de vedere al structurilor politice, al evoluțiilor în plan economic sau al raporturilor interumane, ragusanii au avut o evoluție asemănătoare

orașelor state cu sistem republican din cealaltă parte a Mării Adriatice. Au acceptat o vreme relații de vasalitate față de diverși dinastii balcanici în schimbul unor privilegii comerciale care le-au asigurat un adevărat monopol al comerțului în spațiul balcanic după veacul al XII-lea. O dată cu generalizarea stăpânirii otomane în spațiul sud-est european, republica patriciană a racusei a reușit să-și păstreze, asemenea statelor nord-dunărene Țara Românească și Moldova, propria organizare statală, autonomă în schimbul achitării unui tribut și a altor obligații față de Poartă constituindu-se astfel într-o realitate politică originală în acest spațiu european.

III. ÎNCEPUTURILE IMPERIULUI OTOMAN

Spre sfârșitul lumii medievale, Imperiul Otoman, întins atunci pe trei continente în părțile răsăritene ale bazinului mediteranean, era un factor politic de prim ordin în lumea europeană din care stăpânea o bună parte, aflându-se încă într-o continuă expansiune.

Înainte de a se așeza în sud-estul Europei ca și în Orientul apropiat, cei ce au devenit turcii otomani au fost puțini consemnați în izvoare și ca atare puțin cunoscuți. Și-au avut, neîndoind, originea undeva în Asia Centrală, în ținuturile mărginite de marele zid chinezesc, de Mongolia și alte zone de la sudul taigalei siberiene. S-au aflat o vreme în Turkmenistan, având un mod de viață pe care și l-au păstrat multe veacuri. Trăind în corturi, erau păstori și vânători, îndeletnicindu-se în egală măsură cu războiul, cu jaful ce le aducea unora mijloace de existență, altora bogății. Din ținuturile de origine au intrat în legătură cu lumea islamică și în condiții neelucidate au împărtășit religia creată de Mahomed, acționând apoi multe veacuri în numele acesteia. În secolul al XI-lea turcii, respectiv ramura selgiucidă a acestora, au ajuns în Asia Mică unde au creat un stat propriu, multă vreme de pradă, cunoscut în istorie drept sultanatul de la Rum. Acesta s-a confruntat timp de circa un veac cu cruciații, asupra cărora au fost în ultimă instanță victorioși, mai ales în vremea celebrului lor conducător Saladin, faimos în lumea europeană medievală.

În secolele XII–XIII, selgiucizii au fost un factor politic important în zonele Mării Mediterane și ale Mării Negre, acolo unde intrau în contact lumea creștină europeană și lumea musulmană asiatică. Marea invazie tătară, de la mijlocul veacului al XIII-lea, a lovit în egală măsură lumea creștină europeană și lumea musulmană a

Orientului Apropiat, determinând dezastrul politic al statului selgiucid, cuprins deja anterior de o criză tot mai accentuată. În acest context a debutat istoria unuia dintre triburile existente în statul selgiucid cu puțină vreme înainte de 1300.

„Începuturile statului otoman sunt învăluite în negură” (I. Beldiceanu). Dinastia conducătoare și-a luat numele după Osman (Othman), fiul lui Ertogrul, menționat în izvoare pentru prima dată în anul 1302. Treptat, în cursul secolului al XIV-lea, otomanii (denumire aplicată turcilor supuși dinastiei întemeiate de Osman-Otoman) s-au înstăpânit în Asia Mică, ce a devenit o bază a puterii lor politice și militare pentru următoarele veacuri. În condițiile anarhiei interne și ale războaielor civile din Imperiul Bizantin, turcii otomani, în calitate de mercenari, au fost chemați spre a lupta în Europa în vremea sultanului Orhan (1326-1359). În mai multe rânduri, turcii au fost astfel prezenți în Europa. În anul 1354, la Galipoli, a fost stabilită pentru prima dată o bază otomană permanentă ce a devenit apoi nucleul Rumeliei otomane.

Câțiva ani mai târziu (între 1362-1365, data este controversată) a fost cucerit orașul Adrianopole, care, apoi, fără a deveni oficial capitală (menținută oficial la Bursa în Asia Mică), a fost centrul din care s-a coordonat expansiunea otomană în spațiul balcanic și mai departe spre Europa Centrală. Din Asia, de unde proveneau, turcii otomani au adus o serie de instituții, obiceiuri etc. pe care le-au extins apoi treptat, cu succes mai mare sau mai mic și în spațiul european. Veneau cu tradiția islamică invocând Ghaza, războiul sfânt perpetuu împotriva ghiaurilor, a necredincioșilor, ceea ce a fost în bună măsură un factor dinamic al creării Imperiului Otoman. Treptat, otomanii și-au asumat rolul de protectori ai lumii musulmane, și, decurgând de acolo, au fost și o serie de principii ce au animat pe primii lor conducători, precum: caracterul militar al statului, centralismul intransigent și, nu în ultimul rând, tendințele de hegemonie mondială.

În spațiul sud-est european, expansiunea otomană a fost favorizată de multiplii factori ținând atât de lumea creștină, cât și de lumea musulmană. Fărămișarea politică, anarhia și luptele endemice ale celor aproape 30 de realități statale din zonă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, au favorizat expansiunea otomană împiedicând realizarea unor coaliții balcanice. Tendințele imperiale în zonă ale Ungariei sau Veneției, ca și politica occidentală nu au favorizat, ba dimpotrivă, frontul antiotoman. Tentativele, modeste totuși ale occidentalilor, de a organiza cruciade care să stopeze ofensiva otomană,

s-au soldat cu eșecuri răsunătoare (de exemplu, la Nicopole în anul 1396, ca de altfel și mai târziu la Varna în anul 1444). Nu puțini au fost și creștinii balcanici, care din diverse rațiuni au colaborat cu cuceritorii, ușurându-le și în acest fel acțiunile ofensive. Otomanii s-au bucurat în acea perioadă de început a existenței lor în spațiul european de o netă superioritate în plan militar, asigurată de trupele de elită ale ienicerilor, de cavaleria eficientă și nu în ultimă instanță de folosirea armelor de foc. Sistemul centralizat de guvernare, ca și modelul oriental al recrutării forțelor militare, al spahiilor, a favorizat acțiunea lor militară. Conducătorii otomani, atunci ca și mai târziu, au dat dovadă de o anumită toleranță și chiar echitate în raport cu marea masă a oamenilor de rând, ceea ce făcut ca în destule cazuri venirea otomanilor să fie percepută mai degrabă ca o binefacere decât ca o nenorocire.

În expansiunea lor, otomanii au adoptat o politică flexibilă și graduală de încorporare. Astfel, cea mai mare parte a formațiunilor politice balcanice, parțial sau în totalitate, au fost mai întâi aduse într-o stare de vasalizare (precum Țările Române, după secolul al XV-lea), putându-și păstra conducătorii din rândurile lor, precum și propriile structuri statale, fiscale, judiciare, religioase etc., în schimbul unui haraci, a unui tribut în sume variabile, multă vreme rezonabile. În faza următoare, iarăși treptat, mai devreme sau mai târziu, întregul spațiu sud-est european a fost încorporat în ceea ce s-a denumit sistemul militar feudal otoman. Astfel, bunurile funciare, după sistemul oriental, au devenit proprietatea statului întruchipat de sultan. Unele au rămas în uzufructul direct al autorităților imperiale, altele au revenit așa-numitelor așezăminte de binefacere, respectiv erau gestionate de clerul islamic. Cea mai mare parte a pământurilor au fost distribuite ca beneficii condiționate, timaruri și ziâmeturi clasei feudalilor otomani, în primul rând spahiilor, călăreții războinici. Țăranii au fost obligați la plata unor impozite directe și indirecte (în natură, muncă sau bani) în folosul statului, respectiv al beneficiarilor desemnați de acesta. Li s-a impus o taxă specială, personală, pentru a-și putea păstra credința creștină, obligația încetând în cazul în care îmbrățișau Islamul.

Într-o serie de zone, mai ales cele muntoase și greu accesibile, s-a păstrat și o lume țărănească liberă îndeletnicindu-se cu agricultura și creșterea animalelor. O vreme, între timarioți s-au aflat și o serie de creștini de diverse neamuri, între care, mulți erau și români, mai cu seamă în Valea Timocului și în Serbia (conform unor acte ale sultanilor Mehmet II și Soliman I). Cucerirea a provocat și o serie de

mutări de populație, caracteristică de altfel spațiului balcanic timp de veacuri. A avut loc, de exemplu, o migrație a populațiilor creștine dinspre sud spre nord, o venire a albanezilor dinspre ținuturile occidentale (mai ales că repede o bună parte a acestora au îmbrățișat religia musulmană), o colonizare de elemente turcice din Asia Mică, de elemente evreiești (mai ales sefarzii expulzați din Peninsula Iberică), de țigani etc.

La jumătatea secolului al XIV-lea, expansiunea otomană a fost direcționată mai puțin împotriva Bizanțului și mai cu seamă împotriva diverselor formațiuni statale rezultate din fărâmițarea imperiului lui Ștefan Dușan, după moartea acestuia în anul 1355. O încercare de rezistență a unei alianțe a unor dinastii din Macedonia și Serbia a fost zdrobită în bătălia de la Cernomen (Cirmen) de pe râul Marița, ceea ce a consolidat pozițiile otomane în inima Balcanilor. Pe rând, au fost ocupate importante părți ale Macedoniei, Bizanțului, Albaniei, Bulgariei. Turcii au suferit o severă înfrângere la Plocinik în anul 1387, reușind însă să înfrângă după doi ani o armată nu prea numeroasă formată din diferite elemente creștine din Balcani, conduse de suveranii lor, între care a rămas în istorie cnezul Lazăr Hrebljanovici al Serbiei. (La bătălie au participat și români balcanici, nu Mircea cel Bătrân cu oștile țării românești așa cum ulterior s-a creat o anume tradiție legendară). În condiții dramatice, atât acesta, cât și sultanul Murad I (1360-1389) au murit cu ocazia bătăliei. Bătălia desfășurată atunci la Kossovopolje a fost de fapt una dintre multele înfruntări dintre creștini și păgâni, în care balanța victoriei a oscilat. Consecințele ei imediate, precum vasalizarea cnezatului sârb și intrarea sub control otoman direct a noi teritorii, nu au avut nici o semnificație nici consecințe deosebite. Începând însă cu secolul al XVI-lea, cronicarii și cărturarii sârbi au transformat acest episod, mai degrabă mediocru, din timpul confruntărilor sârbo-otomane, într-un simbol al rezistenței și al unei renașteri a poporului sârb (*vidovdan*), devenind ulterior o sărbătoare națională aniversată anual la 28 iunie.

Timp de mai multe decenii, atacurile de pradă ale otomanilor au atins Dunărea, extinzându-se și în Țara Românească, ce a devenit, ca ulterior și Moldova, un obiectiv al expansiunii otomane. La Dunăre, expansiunea otomană a fost oprită o vreme prin activitatea domnitorului Mircea cel Bătrân. Acesta a obținut o strălucită victorie la Rovine, la 17 mai 1395, asupra unuia dintre cei mai remarcabili sultani otomani Baiazid I Yilderim (Fulgerul), ce a condus destinele Imperiului între anii 1389-1402. Anterior invaziei sale în Țara

Românească, el întreprinsese o serie de cuceriri în Anatolia, în Insulele egeene. În 1394 lichidase complet țaratul bulgar de la Vidin și tot atunci își impusese controlul asupra Albaniei. Dacă victoria de la Rovine a salvat temporar independența Țării Românești, expansiunea victorioasă a lui Baiazid nu a putut fi stopată. La 25 septembrie 1396 el obținea la Nicopole o răsunătoare victorie asupra cruciaților creștini conduși de Sigismund de Luxemburg. Deja Imperiul Otoman se întindea pe două continente, de la Dunăre la Eufrat.

În spațiul răsăritean, otomanii au fost loviți de noul val al expansiunii mongole. Victoria hanului mongol Timurlenk, de la Ankara, din 28 iulie 1402, a dus la o vremelnică fărâmițare politică a vastului imperiu a lui Baiazid și la o serie de războaie civile care au prilejuit și amestecul, la un moment dat chiar un protectorat, al lui Mircea cel Bătrân în treburile interne ale statului otoman. După aproximativ un deceniu, Mehmed I Celebi (1402-1421) a reușit să restabilească unitatea politică a Imperiului după 1413 și să reia politica expansionistă a statului otoman. Astfel, de exemplu, în anul 1417 a fost instaurat sistemul otoman în o parte, greu de precizat, a Dobrogei. A urmat apoi o continuă și susținută expansiune otomană în spațiul balcanic în vremea sultanilor Murad I (1421-1451) și Mehmed II Cuceritorul (1451-1481). În vremea lui Murad I, în spațiul balcanic, până la Dunăre și Sava erau în stare de vasalitate Constantinopolul cu împrejurimile, Peloponesul (Moreea), Dubrovnikul (Ragusa) și, parțial, mult diminuate teritorial, regatele Bosniei, respectiv al Muntenegrului. Conducătorii despotatului sârb ce-și mutase centrele la Smederevo, respectiv Belgrad, spre a scăpa de instaurarea autorității otomane, se recunoscuseră vasali, deci supuși ai regalității maghiare. În acest context s-au înscris, în numele regalității maghiare, acțiunile ofensive și defensive ale lui Iancu de Hunedoara, ce a deținut succesiv funcțiile de Voievod al Ardealului, guvernator și regent al Ungariei. Iancu, alături de regele său, Vladislav și de alți creștini, a suferit o usturătoare înfrângere în bătălia pe care cruciații au purtat-o la Varna la 10 noiembrie 1444 și care a fost de fapt ultima tentativă serioasă a occidentalilor de a opri expansiunea adevăraților stăpâni ai Peninsulei Balcanice.

În anii următori, aproape un sfert de veac, o parte a forțelor otomane au fost direcționate împotriva lui Gheorghe Castriota Skanderberg, care a restaurat pentru o vreme un efemer stat albanez, reușind să îi mențină independența până la moartea sa în anul 1468. Un eveniment de răsunet european a fost cucerirea, în urma unui

asediu de circa două luni, a capitalei bizantine Constantinopol ce devenea pentru mai multe veacuri reședința sultanilor otomani. Înceta astfel existența milenară a Imperiului Bizantin. Au urmat apoi o serie de expediții ale sultanului Mahomed II în zona dunăreană unde s-a confruntat cu importante personalități românești, precum: Iancu de Hunedoara (Begrad, 1456), Vlad Țepeș (Câmpia Munteană, 1462), Ștefan cel Mare (Vaslui, 10 ianuarie 1475, Valea Albă, 26 iulie 1476) etc. Dacă victoria lui Iancu la Belgrad a stopat expansiunea otomană în Câmpia Dunării de Mijloc până în 1521, acțiunile cuceritorului Constantinopolului în spațiul românesc s-au soldat în final cu intrarea în vasalitate a Țărilor Române, ce au fost obligate să plătească sume anuale drept tribut în schimbul păstrării autonomiei interne. Expedițiile otomane au înregistrat o serie de succese și în spațiile controlate de către venețieni, coroana Sf. Ștefan etc. După 1475, tătarii Hoardei de Aur au devenit parte integrantă a Imperiului Otoman în calitate de vasali, iar Marea Neagră a devenit un lac turcesc. Presiunea turcească asupra Europei Centrale a încetat vremelnic sub Selim I (1512-1520). Acesta a adus sub autoritatea sa întinse spații din Asia și Africa. Totodată, el a adăugat calității sale de sultan și pe aceea de calif, adică de „locțiitor al profetului Mahomed”. Astfel, sultanii otomani au devenit până la începutul secolului XX și șefii religioși ai musulmanilor din întreaga lume. Fiul și urmașul său, Suleiman I El Fatih (Legiuitorul) pentru otomani, Soliman Magnificul pentru creștini, ce a domnit între anii 1520-1566, a reluat expansiunea otomană în Europa, desființând regatul medieval al Ungariei și trupele sale ajungând până sub zidurile Vienei și până în Bavaria și Wurtemberg. Totodată, în vremea lui a fost desăvârșit sistemul specific otoman de guvernământ, precum și al instituțiilor, sistem continuat apoi până în epoca modernă.

IV. CULTURA ÎN LUMEA ORTODOXĂ

Cultura bizantină în secolele XII-XV

Veacul al XII-lea în cultura bizantină continuă într-o anumită măsură perioada Bizanțului clasic anunțând totodată următoarea „Renaștere” a paleologilor. Atunci ca și în veacurile următoare s-a acordat o atenție în continuă sporire problemelor filozofice oscilându-se între misticism și raționalism. Au existat atunci, precum și în veacurile următoare înfruntări între adepții lui Aristotel și cei ai lui Platon. Ulterior între adepții aristotelismului s-au aflat Nikephor, Blemmides

și Teodor II Lascaris în secolul XIII, N. Chumnos și G. Pachimeres în secolul al XIV-lea. Adepți ai filozofiei platoniciene au fost umaniștii: T. Methochites, D. Cydones, N. Gregoras și mai cu seamă Gheorghios Gemistos Pleton (1360-1452), cel mai de seamă reprezentant al umanismului bizantin de tip renașcentist. În Bizanțul târziu cultura s-a aflat într-o situație cu totul deosebită, de înflorire, inversă în raport cu declinul continuu al vieții materiale și politice. Au continuat preocupările enciclopedice în domenii din cele mai diverse, de la științele naturii la retorică, beletristică și, natural, teologie. S-au stabilit contacte tot mai strânse cu lumea apuseană, oamenii de cultură bizantini, destui stabiliți în occident, jucând un rol însemnat în istoria Renașterii italiene (de exemplu, în crearea Academiei platoniciene de la Florența sau în activitatea intelectuală de la Venetia).

Păstrându-se, în general, caracterele mai vechi ale culturii de tip imperial, au început să apară și o serie de elemente noi, ce anunțau nașterea ulterioară a conștiinței naționale grecești și a neoeleenismului. În cadrul producției scrise istoriografia a continuat să rămână un domeniu fundamental. La începutul secolului al XII-lea, și-a alcătuit lucrarea sa, *Ana Komnena*. Pe parcursul a 15 cărți, a unei adevărate epopei în proză, intitulată *Alexiada*, ea prezintă domnia tatălui ei, împăratul Alexis I Komnenul. Firul narației evenimentelor petrecute în Bizanț după moartea lui Alexis Komnenul a fost continuat de Ioan Kimannos, autor al unei istorii relatând evenimentele dintre anii 1118-1176. Parțial aceleași perioade i-au fost consacrate și relatările istoricului Niketas Choniates. Acesta a relatat, între altele în lucrarea sa *Hronike diegesis* în special evenimentele ce sunt legate de cruciada a VI-a situându-se pe nete poziții antioccidentale. Un contemporan de al său, Constantin Manases, a alcătuit o cronică de istorie universală care a fost apoi tradusă și a circulat în întregul spațiu al ortodoxiei, inclusiv în Țările Române. În același veac al XII-lea, a trăit și unul din cei mai importanți și interesanți poeți bizantini, Theodor Prodromos (un fel de predecesor al lui F. Villon).

În Imperiul în exil la Niceea, în secolul al XIII-lea, a existat o adevărată efervescență intelectuală, cuprinzând chiar și capete încoronate. Umanistul Nichephor Blemmydes, ca și Theodor II Lascaris, au alcătuit tratate despre guvernare. Sub egida lor, G. Acropolites a alcătuit o istorie a bizantinilor până la revenirea lor în vechea capitală în anul 1261. Această istorie a fost apoi continuată de Gheorghios Pachymeres, ce a relatat evenimentele domniei lui Mihail VIII și Andronic II. Alături de remarcabili cărturari, precum: Theodor Meto-

chites, D. Kydones, N. Kabasilas, M. Planudes, s-au ilustrat ca istorici, Nikephor Gregoras și Ioan Cantacuzinul. Primul a lăsat o istorie bizantină privind evenimentele dintre anii 1204-1359, partea a doua a lucrării prezentând un mare interes dată fiind implicarea directă a autorului în viața contemporanilor săi. În anul 1354, împăratul Ioan VI Cantacuzinul a fost nevoit să abdice și să se retragă într-o mănăstire, unde a mai trăit aproape trei decenii, implicându-se activ în disputele politice și religioase ale vremii sale. Acolo a și alcătuit o masivă operă istorică, de fapt memorii, căci expune cariera sa, în cadrul istoriei generale a statului bizantin dintre anii 1320-1356. Spre deosebire de Gregoras, era adept al isihasmului și al lui Grigorie Palamas, era împotriva colaborării cu apusul în plan politic și religios și pentru o înțelegere cu otomanii cu care de altfel ca om politic a și colaborat.

Un loc aparte între mulții intelectuali ai Bizanțului din perioada dispariției sale au scriitorii de istorie de la jumătatea secolului al XV-lea, contemporani și chiar martori ai cuceririi Constantinopolului. Astfel, literatura social-politică de atunci a avut drept subiect împrejurările în care Imperiul Bizantin, s-a transformat într-un mic stat balcanic, căzând apoi definitiv sub dominație străină. Au trăit și au scris atunci patru mari istorici, unii dintre ei și oameni politici, care, situându-se pe poziții diferite reprezintă totodată și curente ale societății bizantine din prima jumătate a secolului al XV-lea.

Ducas este autorul *Istoriei turco-bizantine* în care sunt înfățișate evenimentele dintre 1341-1462. Prezintă un punct de vedere prooccidental în ceea ce privește analiza evenimentelor, lăsându-ne totodată cea mai completă și interesantă descriere a căderii Constantinopolului în mâinile turcilor ca și a realităților balcanice anterior acestui eveniment de importanță europeană. Gherghios Sphrantyes este autorul unor memorii în care este prezentată istoria Bizanțului între anii 1401-1487, de pe poziții ortodoxe-bizantine ostile unirii cu Roma. Prezintă, nu o dată patetic, emigrarea bizantinilor din Imperiu. Laonic Chalcocondil a scris o istorie paralelă a turcilor și bizantinilor intitulată *Expuneri istorice*, în care tratează evenimentele dintre anii 1328-1463, respectiv creșterea puterii otomane, căderea împărăției bizantine, precum și diverse relatări despre felurite țări și popoare între care și cel al românilor. Critobul din Imbros s-a pus în slujba cuceritorilor și a alcătuit o biografie encomiastică a cuceritorului Mahomed II. În aceeași perioadă își începeau activitatea în Occident mulți cărturari fugiți din Bizanț, precum Ioan Arghiropolus, Manuel Chrisoloras, Visarion din Niceea, Gemistos Plethon care reprezintă

procesul transplantării valorilor culturale bizantine în Occident, în apus acolo unde climatul era mai favorabil, permițându-le integrarea în coordonatele occidentale.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Brehier, L., *Civilizația bizantină*, București, 1994.
Brezeanu, Stelian, *O istorie a Imperiului bizantin*, București, 1981.
Dașkov, S., B., *Dicționar de împărați bizantini*, București, 1999.
Ducellier, A., *Bizantinii. Istorie și cultură*, București, 1997.
Manolescu, Radu (coordonator), *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, 1978.
Manolescu, Radu (coordonator), *Istorie medie universală*, București, 1981.
Zbuchea, Gheorghe, Stănescu, E., *Structura socială a Imperiului bizantin (sec.IV-XV)* în „Studii și articole de istorie”, vol.XVI, București, 1970.